

“ทำไมเสรีนิยมจึงนิยมการจ้างงานเปราะบาง?:
บททดลองนำเสนอเชิงมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ”¹
“Why Does Liberalism Love Precarious Employment?:
An Economic Anthropological Inquiry”

นันท์วัฒน์ ฉัตรอุทัย
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Nantawat Chatuthai
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University
nantawat.c@cmu.ac.th

วันรับบทความ: 19 พฤษภาคม 2568 (Received May 19, 2025)
วันแก้ไขบทความ: 24 มิถุนายน 2568 (Revised June 24, 2025)
วันตอบรับบทความ: 8 สิงหาคม 2568 (Accepted August 8, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยต้องการตอบคำถามว่า อุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยมีส่วนช่วยผลิตซ้ำหรือขยายปัญหาการจ้างงานเปราะบางผ่านการสนับสนุนอุดมการณ์ผู้ประกอบการเสรีนิยมใหม่อย่างไร? และเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น? ทั้งนี้ด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดในเชิงมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ เริ่มจากการสำรวจคำอธิบายของฟูโกต์เรื่องกำเนิดของลัทธิเสรีนิยมใหม่และทฤษฎีทุนมนุษย์ (ผู้ประกอบการ) จากนั้นอภิปรายว่ากระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์อย่างไรและนำมาสู่การเปลี่ยนผ่านสู่ระบบการจ้างงานเปราะบางได้อย่างไร ในส่วนสุดท้ายได้อภิปรายให้เห็นว่าความคิดที่ว่าปัจเจกคือผู้ประกอบการอาจไม่ได้เพิ่งถูกสร้างขึ้นมาในยุคของลัทธิเสรีนิยมใหม่

หากแต่อาจถูกสร้างขึ้นมาโดยอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยตั้งแต่ต้น
ในแง่ที่อุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยจึงมีส่วนไม่น้อยในการสนับสนุน
ปัญหาการจ้างงานเปราะบาง

คำสำคัญ: ปรัชญาการเมืองเสรีนิยม, อุดมการณ์ประชาธิปไตย, ลัทธิเสรีนิยมใหม่,
ลัทธิผู้ประกอบการนิยม, การจ้างงานเปราะบาง

Abstract

The research article aims to answer the question: How does liberal democratic ideology help reproduce or expand the problem of precarious employment through the support of neoliberal entrepreneurial ideology? And why is it so? By studying the history of thought within the framework of economic anthropology, starting with an exploration of Foucault's explanation of the origins of neoliberalism and human capital theory (entrepreneurship), then discussing how such processes actually occurred historically and led to the transition to a precarious employment system. The final section discusses that the idea that individuals are entrepreneurs may not have just been created in the era of neoliberalism, but may have been created by liberal democratic ideology from the beginning. In this sense, liberal democratic ideology plays a significant role in supporting the problem of precarious employment.

Keywords: political liberalism, democratic ideology, neoliberalism, entrepreneurialism, precarious employment

บทนำ

กล่าวได้ว่า “สภาวะความเปราะบาง” (precarity) เป็นหนึ่งในหัวข้อวิจัยหลักของนักมานุษยวิทยาทั้งไทยและเทศในช่วงเวลาที่ผ่านมา โดยทั่วไปมักใช้แนวคิดนี้อธิบายสภาวะความยากจน ทุกข์ยาก พังพาตัวเองไม่ได้ รวมไปถึงการอภิปรายปัญหานี้จากมุมมองของปรัชญาและจริยศาสตร์ต่อคำถามเรื่องการเมืองชีวิตที่ดี เช่น งานศึกษาชีวิตที่อันตรายของจูดิธ บัตเลอร์ (Butler, 2004; ดู นฤพนธ์, 2564) อย่างไรก็ตามในที่นี้เสนอว่าแนวคิดความเปราะบางปรากฏขึ้นในวงวิชาการในลักษณะที่เป็นปฏิกิริยาต่อปรากฏการณ์การผลักลูกจ้างออกจากระบบการจ้างงานประจำ—มันคงสู่ระบบการจ้างงานยืดหยุ่น—ไม่เป็นทางการรวมทั้งการโจมตีระบบสวัสดิการโดยรัฐ ซึ่งวงวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าทั้งหมดนี้เป็นผลจากการขยายตัวของระบอบทุนนิยมโลกยุคล่าสุดที่มักนิยมเรียกขานกันว่าลัทธิเสรีนิยมใหม่หรือทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ (ดู เช่น Han, 2018; Kasmir, 2023; Rogers, Castree, & Kitchin, 2013)

ฮัน (Han, 2018) เสนอว่า แนวคิดสภาวะความเปราะบางในแง่มนัสนี้สัมพันธ์กับอีกแนวคิดหนึ่งนั่นคือ “ภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ” (informal economy) แนวคิดดังกล่าวปรากฏขึ้นครั้งแรกในงานศึกษาตลาดแรงงานเมืองในแอฟริกาโดยฮาร์ท (Hart, 1973) โดยมีข้อเสนอลึกกว่า แรงงานอพยพจำนวนมากในเขตเมืองที่เขาศึกษาไม่ใช่กลุ่มคนว่างงานที่รอการจ้างงานอย่างเฉื่อยเฉื่อย หากแต่พวกเขาถูกจ้างงานอยู่ตลอดแม้จะไม่ต่อเนื่องและมีรายได้ต่ำก็ตาม นี่จึงเป็นที่มาของการเสนอว่าการจ้างงานแบบนี้เกิดขึ้นในบริบทของระบบเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการโดยเฉพาะการจ้างงานตัวเองในช่วงเดียวกันนั่นเองที่องค์การแรงงานระหว่างประเทศหรือไอแอลโอ (ILO) ได้เริ่มนำแนวคิดนี้มาปรับใช้โดยอธิบายใหม่ว่า เศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศ แต่เศรษฐกิจแบบนี้จะค่อยๆ หายไปเมื่อประเทศนั้นๆ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่มากขึ้น อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 1980s กลับกลายเป็นว่าแม้ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า

หลายประเทศก็เริ่มมีการปรากฏตัวของภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการมากขึ้นด้วย เช่น การเปลี่ยนไปใช้วิธีการจ้างเหมารวมทั้งวิธีการจ้างงานแบบยืดหยุ่น (Han, 2018, p. 334)

ฮิวอิสันและคาลเลเบิร์ก (Hewison & Kalleberg, 2012) เสนอว่าภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการโดยเฉพาะในกรณีของทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นในบริบทของการย้ายฐานการผลิตเพื่อแสวงหาแรงงานราคาถูก รวมทั้งยังถูกขับเคลื่อนด้วยลัทธิเสรีนิยมใหม่ (neoliberalism) ในแง่ของการผลักดันให้ประเทศต่างๆ ดำเนินนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นของเอกชนและเปิดเสรีการค้าให้มากขึ้น ในกรณีของประเทศไทยกระบวนการเหล่านี้ (ซึ่งเริ่มต้นในช่วงราวกลางทศวรรษที่ 1980s) นำมาสู่การขยายตัวของระบบการจ้างงานยืดหยุ่น/ไม่เป็นทางการอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคมีขนาดของภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการใหญ่ถึง 60%-90% ของขนาดเศรษฐกิจของประเทศ กระนั้นสิ่งที่ฮิวอิสันและคาลเลเบิร์กเสนอกำลังเป็นปัญหาใหญ่จริงๆ ในปัจจุบันคือ ขนาดของการจ้างงานในเศรษฐกิจภาคไม่เป็นทางการกำลังขยายตัวขึ้นอีก ทั้งนี้ด้วยกระบวนการเปลี่ยนการจ้างงานแบบทางการให้เป็นการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการมากขึ้น (informalization) รวมทั้งระบบการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการ “กำลังถูกทำให้กลายเป็นเรื่องปกติ” (normalized) (Hewison & Kalleberg, 2012, pp. 396-400)

หากพูดด้วยภาษาของไอแอลโอแล้ว คำอธิบายของฮิวอิสันและคาลเลเบิร์กเรื่องการทำให้กลายเป็นการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการก็คือกระบวนการเปลี่ยนการจ้างงานตามมาตรฐาน (standard employment) ไปสู่การจ้างงานแบบนอกมาตรฐาน (non-standard employment) ซึ่งนำไปสู่คำถามต่อไปว่าแล้วไอแอลโอให้นิยามการจ้างงานทั้งสองแบบไว้อย่างไร? ในรายงานสำรวจการจ้างงานนอกมาตรฐานทั่วโลกที่เผยแพร่ในปี ค.ศ. 2016 ไอแอลโอ (ILO, 2016) เริ่มต้นด้วยการให้นิยามการจ้างงาน

มาตรฐานว่าหมายถึง การจ้างงานที่มีลักษณะ “ต่อเนื่อง” (continuous) หรือ ปลายเปิด (open ended) และ “เต็มเวลา (full time)” และต้องเป็นความสัมพันธ์แบบผู้สั่ง-ผู้ใต้บังคับบัญชา รวมทั้ง “เป็นความสัมพันธ์โดยตรง” ระหว่าง “นายจ้างและลูกจ้าง” ความสัมพันธ์ชุดนี้เองที่จะเป็นรากฐานของกลไกคุ้มครองสวัสดิการของแรงงานลูกจ้างอีกทีหนึ่ง (ILO, 2016, p. 1) ในแง่การจ้างงานนอกมาตรฐานก็คือการจ้างงานในรูปแบบใดๆ ก็ตามที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐานของการจ้างงานดังที่เพิ่งได้กล่าวไป ซึ่งไอแอลโอสรุปลักษณะสำคัญออกมาได้สี่ประการได้แก่ การจ้างงานปลายปิด (not open ended) การจ้างงานแบบไม่เต็มเวลา (not full time) การจ้างงานแบบหลายฝ่าย (multi-party employment relationship) และการจ้างงานตัวเองเทียม (disguised employment) (ILO, 2016, pp. 2-3)

การจ้างงานปลายปิดก็คือการจ้างงานแบบมีระยะเวลาสิ้นสุดสัญญาจ้าง (fixed-term) ซึ่งในปี ค.ศ. 2018 ไอแอลโอกำหนดว่าคือการจ้างงานที่มีระยะเวลาดั้งแต่สามเดือนขึ้นไปแต่ไม่ถึงอายุเกษียณ ทั้งนี้รวมถึงการใส่เงื่อนไขพิเศษที่จะนำไปสู่การยุติสัญญาจ้างได้ก่อนการเกษียณอายุ (ดู ILO, 2018, p. 9) ตัวอย่างที่ชัดเจนในเมืองไทยคือกรณีสัญญาจ้างของอาจารย์พนักงานมหาวิทยาลัยที่ส่วนหนึ่งมีการระบุเงื่อนไขการยกเลิกสัญญาจ้างหรือไม่ขึ้นเงินเดือนหากไม่สามารถบรรลุเงื่อนไขพิเศษในสัญญาจ้าง เช่น การได้รับตำแหน่งทางวิชาการในเงื่อนไขที่กำหนด หรือล่าสุดที่บางมหาวิทยาลัยเริ่มยุติการให้สัญญาจ้างชุดเดียวจนถึงเกษียณโดยเปลี่ยนมาให้สัญญาแบบกำหนดระยะเวลาแทนโดยอาจจะให้สัญญาชุดใหม่หรือไม่ก็ได้เมื่อระยะสัญญาจ้างเดิมหมดลง ในแง่จึงทำให้เห็นว่าอาจารย์มหาวิทยาลัยไทยในปัจจุบันจำนวนมากไม่ได้ทำงานประจำหรือมีสัญญาจ้างมาตรฐานหากอ้างอิงตามมาตรฐานของไอแอลโอ

อีกตัวอย่างที่สะท้อนลักษณะของการจ้างงานนอกมาตรฐานโดยเฉพาะในแง่ที่เป็นการจ้างแบบหลายฝ่ายรวมทั้งการจ้างงานตัวเองเทียมก็คือ

ไรเดอร์รับ-ส่งอาหาร ในมุมแรกแม้วงวิชาการมักพยายามจะสร้างความเข้าใจว่าบริษัทแพลตฟอร์มนั้นแหละที่เป็นนายจ้างของไรเดอร์ แต่หากลองพิจารณาให้ดีจะพบว่าบริษัทแพลตฟอร์มทำหน้าที่เป็นเพียงนายหน้าที่จับคู่ให้คนสามฝ่ายมาพบกันซึ่งไม่ใช่แค่คนส่งอาหารจากทางบ้านกับไรเดอร์แต่รวมถึงร้านอาหารด้วย นี่จึงนำไปสู่คำถามว่าใครเป็นนายจ้างกันแน่และนายจ้างมีกี่ฝ่ายกันแน่ เพราะอย่างน้อยกระบวนการทั้งหมดเริ่มต้นขึ้นเมื่อคุณลูกค้าเริ่มสั่งอาหาร ในมุมที่สองในขณะที่ไรเดอร์ไทยจำนวนมากตัดสินใจมาทำงานนี้เพราะเชื่อว่าเป็นงานอิสระและมีโอกาสหารายได้มากกว่าเกณฑ์ค่าแรงขั้นต่ำรายวันของลูกจ้าง (ดู การันยภาส, 2567, p. 99) แต่ในแง่หนึ่งบทบาทนายหน้าของบริษัทแพลตฟอร์มมาพร้อมกับระบบการทำงานที่มีลักษณะของการสั่งการ (directing) และการตรวจตรา (monitoring) ในระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้ผู้รับจ้างอิสระมีความเป็นลูกจ้างอยู่ด้วยในตัวเองด้วย

จากที่อภิปรายมาข้างต้นทำให้เห็นว่าไม่ว่าจะเป็นไรเดอร์หรือส่วนหนึ่งของอาจารย์มหาวิทยาลัยไทย ต่างก็ตกอยู่ในระบบการจ้างงานนอกมาตรฐานอย่างเสมอหน้าเท่าเทียมแล้วในตอนนี้ ดังนั้นจึงเห็นด้วยกับฮิวสันและคาเลเบิร์กที่เสนอว่าแนวคิดเศรษฐกิจภาคไม่เป็นทางการไม่ทำให้เห็นถึงอัตราเร่งและขนาดของการเปลี่ยนแปลงระบอบการจ้างงาน (ดู Hewison & Kalleberg, 2012, p. 398) ในบทความวิจัยนี้จึงขอเลือกใช้คำว่า “การจ้างงานเปราะบาง” (precarious employment) เพื่อย้ำให้เห็นว่ากำลังให้ความสำคัญกับการศึกษากระบวนการเปลี่ยนการจ้างงานมาตรฐานให้เป็นงานนอกมาตรฐานที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วรวมทั้งกำลังถูกทำให้กลายเป็นเรื่องปกติ ซึ่งบทความวิจัยนี้เชื่อว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นมูลเหตุสำคัญของการขยายตัวของสภาวะชีวิตเปราะบางของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมในปัจจุบัน

ในแง่บทความวิจัยนี้จึงเสนอว่าปัญหาการจ้างงานเปราะบางเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับการขยายตัวของอีกสิ่งหนึ่งนั่นคือความเชื่อที่ว่าการทำงานนอกมาตรฐานคือการทำงานแบบผู้ประกอบการ กล่าวได้ว่าการมองการจ้าง

งานเปราะบางด้วยมุมมองไม่ใช่เรื่องใหม่ เพราะคิธ ฮาร์ทผู้เสนอแนวคิดภาคเศรษฐกิจใหม่เป็นทางการเป็นคนแรกก็เชื่อว่านี้แสดงให้เห็นถึง “จิตวิญญาณความเป็นผู้ประกอบการของเหล่าคนจน” (entrepreneurialism of the poor) (Han, 2018, p. 334) ไม่ใช่แค่นักวิชาการบางส่วนที่มองระบบการจ้างงานเปราะบางในมุมมองแต่รวมถึงผู้คนจำนวนไม่น้อยที่ทำมาหากินอยู่ในระบบนี้ด้วยตัวอย่างเช่นกรณีของไรเดอร์ไทย การ์ณภาส (2567) เสนอว่าสิ่งที่ทำให้เหล่าไรเดอร์ส่งอาหารอยู่รอดได้ในระบบการจ้างงานแบบนี้ส่วนหนึ่งก็เพราะการมีวิธีคิดแบบผู้ประกอบการของพวกเขานั่นเอง

ข้อเสนอของการ์ณภาสสอดคล้องกับข้อเสนอของงานศึกษาหลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นว่า หนึ่งในเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้คนจำนวนมากลาออกจากงานมั่นคงและกระโจนเข้าสู่ระบบการจ้างงานเปราะบางเพราะพวกเขาเชื่อมั่นในอุดมการณ์ผู้ประกอบการ (Carmo, Assis, Júnior, & Teixeira, 2021, p. 22) ที่มักสร้างภาพว่าชีวิตของผู้ประกอบการเป็นดั่งการผจญภัยที่ยากลำบากแต่ทว่าสามารถประสบความสำเร็จยิ่งใหญ่ได้ที่สุดในที่สุด (Pilotta, 2016, pp. 37-38) รวมทั้งยังเป็นชีวิตที่ท้าทายและต้องคอยสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา (Costa & Silva Saraiva, 2012, p. 606) อย่างไรก็ตามสิ่งที่เกิดขึ้นในความเป็นจริงคือผู้ประกอบการรายย่อย/ขนาดเล็กจำนวนมาก (เช่น ในละตินอเมริกา) นอกจากจะไม่สามารถเพิ่มทุนได้แล้วยังติดอยู่กับดัก “ผู้จ้างงานตัวเองที่ยากจน” (poor self-employed) อีกด้วย (Eversole, 2003) สภาพการณ์นี้เกิดขึ้นแม้ในหมู่ผู้ประกอบการเทคโนโลยีรายย่อยเกิดใหม่ในประเทศสหรัฐอเมริกาเองก็ตาม (Avle et al., 2019) และด้วยข้ออ้างเรื่องการเป็นผู้ประกอบการนี้เองที่ทำให้เกิดวิธีคิดที่โยนภาระสวัสดิการกลับสู่ตัวปัจเจกเองทำให้สวัสดิการเป็นเรื่องในพื้นที่ส่วนตัว (personal domain) ที่รัฐพยายามจะไม่ก้าวร้าว กล่าวอีกนัยหนึ่งคือปัจเจกแต่ละคนต้องแก้ไขจัดการเรื่องนั้นกันเอาเอง (Carmo et al., 2021, pp. 23, 28)

ทั้งหมดนี้คาร์โมและคณะ (Carmo et al., 2021) เสนอว่านอกจากแนวคิดเรื่อง “ความยืดหยุ่น” (flexibility) แล้ว สิ่งที่เป็นฐานรากค้ำยันความเชื่อเรื่องผู้ประกอบการก็คือแนวคิดเรื่อง “เสรีภาพ” (freedom) โดยเฉพาะเสรีภาพในการแข่งขันเพื่อแสวงหากำไร รวมทั้งแนวคิดเรื่อง “ความเป็นเอกเทศ” (autonomy) ในการได้ปกครองตัวเองของปัจเจก รวมทั้งต้องดูแลรับผิดชอบความสำเร็จและล้มเหลวของตัวเอง คาร์โมและคณะจึงเสนอว่าผู้ประกอบการในกรอบนี้คือ “องค์กรประธานแบบเสรีนิยมใหม่” (neoliberal subject) นั่นเอง (Carmo et al., 2021, pp. 24, 27) ทั้งนี้ไม่เพียงแต่คาร์โมและคณะเท่านั้น หากแต่พิลอตต้า (Pilotta, 2016) คอสต้าและซาไรว่า (Costa & Silva Saraiva, 2012) รวมถึงอาฟเลและคณะ (Avle, Hui, Lindtner, & Dillahun, 2019) ต่างก็มีข้อสรุปไปในทิศทางเดียวกันว่าลัทธิผู้ประกอบการนิยมแบบที่เห็นในปัจจุบันเป็นผลผลิตโดยตรงของลัทธิเสรีนิยมใหม่

นี่จึงนำมาสู่คำถามว่า เหตุใดการเชิดชูเสรีภาพและการเป็นองค์กรประธานผู้ตัดสินใจชะตากรรมตนเองของปัจเจก รวมทั้งแนวคิดเรื่องความยืดหยุ่นเป็นไปเอง ซึ่งล้วนเป็นแนวคิดหลักของขบวนการและเหล่าปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า-เสรีนิยมทั้งเทศและไทยในปัจจุบัน จึงมีความสอดคล้องอย่างมากกับอุดมการณ์ของลัทธิเสรีนิยมใหม่? ทำไมฝ่ายเสรีนิยม/ก้าวหน้าไทยบางส่วนจึงเสนอให้มองขบวนการประชาธิปไตยจากเบื้องล่างผ่านแนวคิดผู้ประกอบการ ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายว่ามีที่มาจากสังคมผู้ประกอบการชนบทอุบัติใหม่ (ดู เช่น Kasian, 2016; Keyes, 2014; อภิชาติ, ยุกติ, & นิตติ, 2556; อรรถจักร์, 2559) หรือการพูดถึงผู้ประกอบการทางการเมือง (เช่น ชัยพงษ์, 2563) ทั้งที่แนวคิดผู้ประกอบการสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการขยายตัวของลัทธิเสรีนิยมใหม่และการจ้างงานเปราะบางดังที่เพิ่งได้อภิปรายไป?

จากคำถามข้างต้นทำให้เห็นว่าไม่ใช่แค่ความเชื่อเรื่องผู้ประกอบการและลัทธิเสรีนิยมใหม่เท่านั้นที่สัมพันธ์กับปัญหาการจ้างงานเปราะบางแต่ยังรวมถึงอุดมการณ์การเมืองแบบเสรีนิยมด้วย จึงนำมาสู่คำถามหลักของบทความ

วิจัยขึ้นนี้ว่าทั้งหมดนี้สัมพันธ์กันอย่างไร? เพื่อที่จะตอบคำถามดังกล่าวบทความวิจัยนี้จึงใช้แนวการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ความคิดในกรอบมานุษยวิทยาเศรษฐกิจโดยเฉพาะในความหมายของสาขาวิชาย่อยที่เน้นศึกษาพลวัตความสัมพันธ์/สอดคล้องกันระหว่างโครงสร้างส่วนบน (กฎหมาย การเมือง และอุดมการณ์) และโครงสร้างส่วนล่าง (กำลังการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต) เพื่ออธิบายให้เห็นพัฒนาการที่สัมพันธ์กันของการขยายตัวของระบอบการจ้างงานเปราะบาง การขยายตัวของอุดมการณ์ผู้ประกอบการเสรีนิยมใหม่ และอุดมการณ์การเมืองเสรีนิยม โดยในที่นี้จะอภิปรายผ่านเอกสารเฉพาะประเภทที่เป็นเอกสารวิชาการเป็นหลัก เช่น หนังสือ รายงานวิจัย และบทความวิชาการ โดยเน้นเอกสารที่ตีพิมพ์หรือเผยแพร่ในช่วงห้าปีระหว่าง พ.ศ. 2561-2565 ยกเว้นงานชิ้นสำคัญที่ตีพิมพ์ก่อนหน้านี้

ทั้งนี้บทความวิจัยจะทดลองตอบคำถามดังกล่าวผ่านกรอบการอธิบายเรื่องกำเนิดของชีวิตการเมือง (biopolitics) โดยมีเซล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ทั้งนี้ด้วยไม่เพียงว่าเป็นงานที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่องานวิชาการที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลัทธิเสรีนิยมและอุดมการณ์ผู้ประกอบการ (เช่น Lorusso, 2019 และอีกหลายชิ้นที่เพิ่งได้อภิปรายไป) หากยังเป็นงานที่ช่วยเผยให้เห็นร่องรอยความเชื่อมโยงต่อไปยังอุดมการณ์การเมืองแบบเสรีนิยมด้วย

บทความวิจัยนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็นสามส่วนหลัก ส่วนแรกเริ่มต้นด้วยการพิจารณาคำอธิบายของฟูโกต์เรื่องความเกี่ยวเนื่องระหว่างเหตุผล การปกครองแบบเสรีนิยม ลัทธิเสรีนิยมใหม่ และการเปลี่ยนนิยามของลูกจ้างคนงานให้เป็นผู้ประกอบการ จากนั้นจึงทำการสำรวจว่าลัทธิผู้ประกอบการนิยมรวมทั้งระบอบการจ้างงานเปราะบางแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นมาในเงื่อนไขบริบททางประวัติศาสตร์อะไรและอย่างไร ในส่วนสุดท้ายจะทดลองอภิปรายให้เห็นในเชิงประวัติศาสตร์ความคิดว่าอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยเองก็มีส่วนในการสร้างลัทธิผู้ประกอบการนิยมขึ้นมาด้วยตั้งแต่ต้น

ฟูโกต์, เสรีนิยมใหม่, และทุนมนุษย์ (ผู้ประกอบการ)

ที่ผ่านมามีความเหมือนว่าแนวคิดปัญญาชนนักวิชาการพยายามจะแยกปรัชญาเสรีนิยมออกจากลัทธิเสรีนิยมใหม่ ทั้งนี้โดยให้นิยามอย่างแรกในเชิงที่เป็นพลังฝ่ายก้าวหน้า (เสริมสร้างประชาธิปไตยและปัจเจกชน) ส่วนอย่างหลังเป็นพลังฝ่ายลบ (เปลี่ยนตลาดให้ทำหน้าที่แทนรัฐในการจัดสรรสวัสดิการให้กับผู้คน) อย่างไรก็ตามนักวิชาการบางท่าน เช่น เดวิด ฮาร์วีย์ (David Harvey) เริ่มตั้งข้อสังเกตว่าความคิดและปฏิบัติการแบบก้าวหน้า (โดยเฉพาะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม) นับวันยิ่งคลุมเครือคล้ายลัทธิเสรีนิยมใหม่เข้าไปเรื่อย ๆ² นอกจากนี้ฮาร์วีย์แล้วปัญญาชนนักวิชาการอีกคนหนึ่งที่เราเริ่มเห็นถึงความเชื่อมโยงดังกล่าวคือ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) โดยเฉพาะในชุดคำบรรยายของเขาที่วิทยาลัยแห่งฝรั่งเศส (College de France) ระหว่างช่วงปี ค.ศ. 1978-79 ที่ต่อมาได้ถูกแปลและจัดพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. 2008 ภายใต้ชื่อหนังสือว่า *The Birth of Biopolitics* (กำเนิดของชีวการเมือง)

โดยทั่วไปวงวิชาการมักมองว่าคุณูปการสำคัญของฟูโกต์ในงานชิ้นนี้คือการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดผู้ประกอบการสมัยใหม่กับลัทธิเสรีนิยมใหม่อเมริกันในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (ดูตัวอย่าง เช่น Brown, 2015) อย่างไรก็ตามในที่นี้เสนอว่าคุณูปการหลักของฟูโกต์ในงานชิ้นนี้คือนอกจากจะอธิบายให้เห็นว่าพัฒนาการของทั้งสองสิ่งนี้เกิดขึ้นบนฐานของเหตุผลเชิงการปกครองแบบเสรีนิยมแล้ว การอภิปรายกำเนิดแนวคิดผู้ประกอบการแบบเสรีนิยมใหม่ของฟูโกต์ยังทำให้เห็นถึงร่องรอยที่ชัดเจนของวิธีคิดที่จะนำมาสู่ระบบการจ้างงานเปราะบางด้วย

ฟูโกต์เริ่มต้นด้วยการเสนอว่าเมื่อเข้าสู่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ก็ได้เกิดการเปลี่ยนผ่านใหญ่หลายประการขึ้นในยุโรป เช่น การเปลี่ยนจากยุคพานิชนิยมสู่ยุคการค้าเสรี ฯลฯ โดยเฉพาะการเกิดเหตุผลเชิงการปกครองสมัยใหม่ที่ฟูโกต์เรียกว่าลัทธิเสรีนิยม ฟูโกต์เสนอว่าเหตุผลการปกครองแบบเสรีนิยมได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง จากเดิม

ที่เป็นความสัมพันธ์เชิงบังคับอีกฝ่ายผ่านการออกกฎหมาย กลายเป็น “ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน” (transaction) ไม่ว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนความเห็นร่วมหรือความเห็นแย้ง ฯลฯ (Foucault, 2008, p. 12) นอกจากนี้ก็นำไปสู่การเกิดคำถามใหม่ของยุคสมัยว่า “ทำอะไรจึงจะไม่ใช่การปกครองที่มากเกินไป?” ทั้งนี้ฟูโกต์เชื่อว่าสิ่งที่จะช่วยตอบคำถามดังกล่าวไม่ใช่หลักนิติศาสตร์อีกต่อไปหากแต่เป็น “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (political economy) (Foucault, 2008, p. 13) ที่เน้นศึกษาเพื่อหาทางจัดการ “ธรรมชาติ (ทางเศรษฐกิจ)” (economic “nature”) ซึ่งความรู้ในเรื่องธรรมชาติดังกล่าวนี้เองจะเป็นตัวบอกไม่ใช่แค่เพียงว่าปกครองมากเกินไปหรือไม่ แต่รวมถึงยังจะช่วยบอกด้วยว่าควรจะปกครองอย่างไรเพื่อให้ประสบความสำเร็จ กล่าวคือทำให้เกิดความมั่งคั่งกับชาติในกรอบปรัชญาอรรถประโยชน์นิยม (Foucault, 2008, pp. 15-16)

ฟูโกต์จึงเสนอว่าการปกครองแบบใหม่ตั้งอยู่บนฐานสำคัญสองประการ ประการแรกคือ “ตลาด” ในฐานะของ “แหล่งที่จะบอกความจริง/บอกว่าจะไร้อุทหรืผิด” (a site of veridiction) เพื่อจะได้สามารถหาวิธีปกครองที่ถูกต้องเหมาะสมต่อไป (Foucault, 2008, p. 32) ประการที่สองคือความคิดเรื่องอรรถประโยชน์หรือ “ผลประโยชน์” (interests) ของปัจเจกและสังคม (Foucault, 2008, p. 44) ฟูโกต์เสนอว่าผลประโยชน์นี้เองที่เป็นเป้าหมายของการปกครองแบบใหม่ กระนั้นแม้การปกครองแบบใหม่จะเล็กยุ่งกับผู้คนหรือสิ่งต่างๆ โดยตรงแล้ว แต่ผลประโยชน์นี้เองที่ทำให้การปกครองสมัยใหม่แผ่ซ่านไปในทุกอณูและปริมณฑล ผู้คนและสิ่งต่างๆ จึงยังคงถูกปกครองผ่านการจัดการผลประโยชน์ของปัจเจกหรือกลุ่มฝ่ายต่างๆ ในสังคม (Foucault, 2008, pp. 45-46) ฟูโกต์ยังได้เสนอต่อไปว่าเมื่อความรู้เรื่องธรรมชาติทางเศรษฐกิจเริ่มแตกยอดเติบโตและเชื่อมโยงให้เหตุผลกับปฏิบัติการปกครองชุดต่างๆ ในที่สุดก็นำมาสู่การกำเนิดของ “ระบอบความจริงอย่างใหม่” (a new regime of truth) ที่จะสนับสนุนเหตุผลเชิงการปกครองแบบใหม่ที่ฟูโกต์เสนอให้เรียกว่า “ลัทธิเสรีนิยม” (liberalism) ซึ่งเขาเชื่อว่า

นี่คือรากฐานที่จะนำไปสู่การก่อรูปของ “ชีวะการเมือง” (biopolitics) ต่อไปในภายหลัง (Foucault, 2008, pp. 18-21)

คำถามก็คือแล้วฟูโกต์อธิบายเรื่อง “เสรีภาพ” (freedom) ของปัจเจกในกรอบเสรีนิยมดังกล่าวอย่างไร? ฟูโกต์เสนอว่าสำหรับเขาแล้วเสรีภาพไม่ได้มีลักษณะเชิงปริมาณและไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะค่อยๆ ถูกตระหนักรู้เพิ่มขึ้นเมื่อสังคมก้าวหน้าขึ้นไปแต่อย่างใด หากแต่เสรีภาพเป็น “ความสัมพันธ์” ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองรวมทั้งมีลักษณะสัมพัทธ์ กล่าวคือเสรีภาพที่มีอยู่จะถูกชี้วัดว่า “น้อยเกินไป” เมื่อมีการเสนอเสรีภาพที่ “มากกว่า” นอกจากนี้เสรีภาพในยุคเสรีนิยมเป็นสิ่งที่ต้องถูกผลิตสร้างขึ้นเพื่อให้บริโศก ทั้งนี้โดยเริ่มต้นด้วยการสร้างความเข้าใจว่ามนุษย์โดยรากฐานนั้น “ไม่มีเสรีภาพ” (is not “be free”) ดังนั้นการปกครองในกรอบเสรีนิยมจะทำให้มันเข้าใจว่าตัวมันจะผลิตสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อให้ผู้คนมีเสรีภาพให้จงได้ (Foucault, 2008, pp. 62-63) แต่ในกระบวนการผลิตสิ่งต่างๆ เพื่อเสริมสร้างเสรีภาพของผู้คนนั่นเองที่มาพร้อมกับการจำกัดควบคุมต่างๆ ทั้งนี้เพื่อทำให้ชีวิตของปัจเจกทั้งหลายมีความมั่นคงปลอดภัยจากนานาอันตรายและความเสี่ยงภัยทั้งหลาย ซึ่งนำมาสู่การเกิดสถาบันและความเชื่อต่างๆ เช่น การเกิดความเชื่อว่าคนจะต้องฝากเงินไว้กับธนาคารเพื่อความปลอดภัย/ลดความเสี่ยงในชีวิต (เพื่อจะได้มีเสรีภาพในการใช้ชีวิตได้ต่อไป) (Foucault, 2008, pp. 65-67) ความคิดลักษณะนี้เองที่ด้านหนึ่งได้พัฒนาเกิดเป็นลัทธิรัฐสวัสดิการในช่วงปี ค.ศ. 1925-1930 ทั้งในสหราชอาณาจักรและในประเทศสหรัฐอเมริกา ที่เชื่อว่ารัฐจำเป็นต้องเข้าแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งนี้เพื่อปกป้องเสรีภาพของบุคคล ความคิดเชิงรัฐสวัสดิการนี้ที่ฟูโกต์เชื่อว่าได้เผยให้เห็นความขัดแย้งในตัวเอง (dilemma) ที่นำมาสู่วิกฤติของเหตุผลการปกครองแบบเสรีนิยมในที่สุด (Foucault, 2008, pp. 68-69) ตรงนี้เองคือบริบทที่ฟูโกต์เชื่อว่านำมาสู่การอุบัติขึ้นของลัทธิเสรีนิยมใหม่เพื่อวิพากษ์ความไม่เป็นเหตุเป็นผลของกรอบเสรีนิยมที่นำไปสู่การปกครอง (ของรัฐ) ที่มากเกินไป (Foucault, 2008, p. 322)

ฟูโกต์เสนอว่าได้มีลัทธิเสรีนิยมใหม่เกิดขึ้นมาอย่างน้อยสองแบบ แบบแรกคือแบบเยอรมัน แบบที่สองซึ่งเป็นแบบที่เขาให้ความสนใจคือแบบอเมริกัน หากกล่าวโดยย่อที่สุดลัทธิเสรีนิยมแบบอเมริกันนั้นมีเป้าหมายหลักคือการขยาย “หลักเหตุผลแบบตลาด” (rationality of the market) ไปสู่อาณาบริเวณต่างๆ ที่ไม่เคยเกี่ยวข้องกับมิติทางเศรษฐกิจมาก่อน เช่น ครอบครัว, อัตราการเกิดของประชากร, อาชญากรรม, และการลงทัณฑ์ (Foucault, 2008, p. 323) ฟูโกต์เสนอต่อไปว่าลัทธิเสรีนิยมอเมริกันที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยนักเศรษฐศาสตร์สำนักชิคาโกในช่วงต้นทศวรรษที่ 1930s³ โดยมีองค์ประกอบสำคัญอยู่อย่างน้อยสองประการ ประการแรกคือทฤษฎีทุนมนุษย์ (human capital) ประการที่สองคือคำอธิบายเรื่องอาชญากรรมและการกระทำความผิดทางกฎหมาย (Foucault, 2008, p. 219) อย่างไรก็ตามสิ่งที่มีความสำคัญต่อการอภิปรายต่อไปในบทความนี้ก็คือองค์ประกอบของลัทธิเสรีนิยมใหม่ส่วนที่ว่าด้วยทุนมนุษย์

กล่าวโดยย่อที่สุดคำอธิบายเรื่องทุนมนุษย์เริ่มต้นจากการพยายามจะมองคนงาน (worker) ในฐานะองค์ประธานทางเศรษฐกิจที่มีความกระตือรือร้น (Foucault, 2008, pp. 219-223) จึงนำมาสู่การรื้อสร้างคำอธิบายเรื่องพลังแรงงาน (labour power) ของมาร์กซ์ โดยเสนอว่ารายได้ (income) ที่เกิดจากการขายพลังแรงงานในความเป็นจริงแล้วก็คือ “ทุน” (capital) ของคนงาน ดังนั้นความสามารถในการทำงานเพื่อสร้างรายได้จึงไม่ใช่พลังแรงงาน (ที่มาร์กซ์อธิบายว่าเป็นสิ่งที่สร้างมูลค่าใช้สอย) หากแต่เป็น “ความสามารถในการสร้างทุนได้” (capital-ability) ของเหล่าคนงานต่างหาก ในแง่นี้คนงานจึงมีลักษณะเป็น “วิสาหกิจ” (enterprise) ของตัวเองและเพื่อตัวเอง (Foucault, 2008, pp. 224-225) ถึงตรงนี้ฟูโกต์เสนอว่าลัทธิเสรีนิยมใหม่ได้แก้ไขนิยามมนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (homo economicus) จากเดิมในกรอบเสรีนิยมที่เสนอมนุษย์ต่างก็เป็นสัตว์เศรษฐกิจผู้แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ มาสู่การเสนอมนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจเพราะเป็น “ผู้ประกอบการของตนเอง” (an entrepreneur of himself) ผู้ซึ่งต้องเป็นทุนและสะสมทุนเพื่อตนเอง เป็นผู้ผลิตให้กับตนเอง และต้องเป็นแหล่งรายได้ให้แก่ตนเอง (Foucault, 2008, pp. 225-6)

ฟูโกต์อธิบายต่อไปว่าทุนมนุษย์นั้นมีทั้งแบบที่ติดตัวมา (เช่น ลักษณะทางชีววิทยา) และแบบที่สร้าง/สะสมเพิ่มเติมขึ้นได้ในภายหลัง แต่เมื่อมนุษย์กลายเป็นผู้ประกอบการของตนเองแล้ว การลงทุน (investment) เพื่อเพิ่มทุนมนุษย์ของตนจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละคนต้องทำด้วยตัวเอง โดยหนึ่งในการลงทุนที่สำคัญที่สุดก็คือการลงทุนเพื่อการศึกษา ซึ่งไม่ได้หมายความว่า การลงทุนเพื่อจ่ายเงินเข้าเรียนในสถานศึกษาเท่านั้น หากแต่รวมถึงการลงทุนเพื่อสร้าง “สิ่งแวดล้อมรอบตัวต่างๆ” (environment) ให้ตนเองหรือลูกหลานของตนมีทุนมนุษย์ที่สูงกว่าคนอื่นด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อผู้ที่ลงทุนสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างทุนมนุษย์ไม่ได้มีแค่เหล่าปัจเจกผู้ประกอบการ หากแต่รวมถึงตัวละครอื่นโดยเฉพาะรัฐ เช่น การสร้างระบบสาธารณสุขและอนามัย (Foucault, 2008, pp. 227-230) ตรงนี้เองที่นำฟูโกต์ไปสู่การเสนอว่า แม้สังคมเสรีนิยมใหม่จะไม่ปกครองปัจเจกโดยตรงอีกต่อไป (แบบเดียวกับที่รัฐเสรีนิยมควรจะเป็น) หากแต่สุดท้ายแล้วปัจเจกก็ยังถูกปกครองผ่านการแทรกแซงสิ่งแวดล้อมที่ซึ่งปัจเจกเชื่อว่าตนได้อาศัยอยู่อย่างมีอิสระอยู่นั่นเอง

ทั้งนี้ฟูโกต์เรียกการแทรกแซงนี้ว่า “เทคโนโลยีเชิงสิ่งแวดล้อม” (environmental technology) หมายความว่าสังคมเสรีนิยมใหม่จะสร้าง (และคอยปรับแต่ง) สิ่งแวดล้อมในแง่ที่เป็น “เค้าโครง” (framework) บางอย่าง “ยืดหยุ่นพอที่จะให้ [ปัจเจกทั้งหลาย] สามารถที่จะเล่น [ได้อย่างอิสระ]” หรือกล่าวอีกอย่างคือเป็นกรอบกติกาที่เปิดพื้นที่มากพอให้ปัจเจกไปหาวิธีปกครอง (regulate) ตัวเองเพื่อจะได้เล่นเกมนี้ต่อไปได้ (Foucault, 2008, pp. 260-1) ฟูโกต์จึงเสนอว่าการที่ปัจเจกผู้ประกอบการผู้มีความเข้าใจในความเป็นจริงทางสังคมและมีความสามารถรวมทั้งมีเสรีภาพในการจัดการโต้ตอบต่อรองปรับแต่งตัวแปรทางสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างแข็งขัน ในแง่นี้พวกเขาก็คือ “ผู้ที่ถูกบริหารจัดการได้” (manageable) และในแง่นี้เองที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าปัจเจกผู้ประกอบการผู้เป็นองค์ประธานทางเศรษฐกิจที่มีอิสรภาพ มีความเข้มแข็งกระตือรือร้น และเป็นนายเหนือตัวเองก็คือ

“ผู้ที่ถูกปกครองได้” (governable) (FC, 2008, p. 270) หรือไม่ได้เป็นอิสระจากการถูกปกครองผ่านระบอบเสรีภาพใหม่แต่อย่างใด

แม้ เวนดี บราวน์ (Wendy Brown) จะประเมินว่าสุดท้ายแล้วงานชิ้นนี้ของฟูโกต์ไปไม่ถึงการอธิบายชี้ชะตาการเมือง (Brown, 2015, p. 53) แต่อย่างน้อยมันก็ช่วยตอบคำถามสำคัญของบทความวิจัยนี้ได้ในบางแง่มุม นั่นคือ ช่วยทำให้เห็นร่องรอยความเชื่อมโยงในเชิงความคิดว่า การจ้างงานเปราะบางก็คือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาในการสร้างลัทธิผู้ประกอบการนิยมโดยลัทธิเสรีนิยมใหม่ (การเปลี่ยนนิยามลูกจ้างให้กลายเป็นคนทำงานที่ต้องเป็นทุกอย่างเพื่อหาเลี้ยงและดูแลตัวเอง) ซึ่งทั้งหมดนี้อุบัติขึ้นมาบนฐานของกรอบเหตุผลการปกครองแบบเสรีนิยมอีกทีหนึ่ง อย่างไรก็ตามเนื่องจากคำบรรยายดังกล่าวดูเหมือนจะเกิดขึ้นในระหว่างที่ฟูโกต์เองก็กำลังพยายามเชื่อมโยงความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอยู่อีกทั้งลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่วากียังอยู่แค่ในช่วงเริ่มก่อรูปทั้งในแง่แนวคิดและในแง่ปฏิบัติการจริงทางสังคม งานศึกษาชิ้นนี้ของฟูโกต์จึงไม่มีรายละเอียดสนับสนุนข้ออภิปรายเหมือนงานชิ้นอื่นของเขา หรือที่บราวน์เรียกงานชิ้นนี้ว่าเป็นการเขียน “ประวัติศาสตร์ของอนาคต” (history of the future) แทนที่จะเป็นการเขียน “ประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน” (history of the present) อย่างที่ฟูโกต์เคยทำมาโดยตลอด (Brown, 2015, p. 54)

ดังนั้นเพื่อที่จะสร้างบททดลองนำเสนอให้สมบูรณ์ว่า อุดมการณ์เสรีนิยม (liberalism) มีส่วนในการช่วยสร้างความเป็นปกติให้กับการจ้างงานเปราะบางผ่านการส่งเสริมลัทธิผู้ประกอบการนิยมและลัทธิเสรีนิยมใหม่อย่างไร นอกจากจะเริ่มต้นด้วยการปูรากฐานด้วยเค้าโครงคำอธิบายของฟูโกต์แล้ว บทความวิจัยนี้จะขอยอดขึ้นไปด้วยการเติมรายละเอียดให้เห็นว่าลัทธิผู้ประกอบการนิยมและลัทธิเสรีนิยมใหม่ถือกำเนิดขึ้นมาจากเงื่อนไขประวัติศาสตร์อะไรเมื่อไหร่ และตัวมันมีลักษณะอย่างไรแน่ จากนั้นในส่วนสุดท้ายจะอภิปรายให้เห็นว่า ผู้ประกอบการอาจไม่ได้เพิ่งถูกสร้างขึ้นมาในยุคของลัทธิเสรีนิยมใหม่ แต่อาจถูกสร้างขึ้นมาโดยอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยตั้งแต่ต้น

กำเนิดสังคมผู้ประกอบการยุค 90s

แม้ฟูโกต์จะพยายามบอกว่าการเกิดขึ้นของลัทธิเสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นผลสืบเนื่องจากพลวัตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม (Foucault, 2008, p. 70) แต่ในที่นี่เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทุนนิยมโลกในช่วงทศวรรษที่ 1990s มีผลอย่างสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดสังคมผู้ประกอบการที่จะทรงอิทธิพลอย่างยิ่งต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ออเดร็ทซ์และธูริค (Audretsch & Thurik, 2000) เสนอว่า ข้อท้าทายทางเศรษฐกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้งยุโรปตะวันตกในช่วงทศวรรษที่ 1990s นำไปสู่การปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาการของระบบทุนนิยมในโลกตะวันตกครั้งสำคัญนั่นคือ การเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบถูกบริหารจัดการ (managed economy) ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบผู้ประกอบการ (entrepreneurial economy) (Audretsch & Thurik, 2000, p. 17)

ออเดร็ทซ์และธูริคอธิบายว่าแม้จะมีการทำลายกำแพงเบอร์ลินในปี ค.ศ. 1989 (การล่มสลายของค่ายสังคมนิยม) ไปแล้ว แต่เมื่ออย่างเข้าสู่กลางทศวรรษที่ 1990s ปัญหาการว่างงานที่สูงและภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจ (economic stagnation) ที่ประเทศในยุโรปต้องเผชิญหน้ามาตลอดในช่วงสงครามเย็นกลับไม่ได้กระตุ้น (Audretsch & Thurik, 2000, p. 19) เรื่องนี้ได้กลายเป็นประเด็นถกเถียงทางการเมืองที่สำคัญทั้งในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกา สิ่งที่น่าสนใจคือออเดร็ทซ์และธูริคชี้ให้เห็นว่า ข้อถกเถียงทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นตั้งอยู่บนข้อสมมุติฐานเรื่องคู่ขั้วตรงข้ามระหว่างสองตัวแบบตลาดแรงงาน แบบแรกคือแบบ “แองโกล-อเมริกัน” (Anglo-American) ที่เน้นการจ้างงานให้มากด้วยการกดค่าจ้างให้ต่ำ กับแบบ “ธรรมเนียมยุโรป” (European tradition) ที่เน้นการสร้างงานรายได้สูงแต่มีระดับการจ้างงานที่ต่ำ (Audretsch & Thurik, 2000, p. 20)

อย่างไรก็ดีออเดรีทซ์และทुरิคเสนอว่าความคิดเรื่องการต้องตัดสินใจเลือกระหว่างค่าจ้างที่สูงหรือการว่างงานเป็นเพียงมายาภาพ (illusion) ที่นำมาสู่ข้อถกเถียงหลักของทั้งคู่นั้นคือ เป็นไปได้ที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจที่สามารถสร้างงานรายได้สูงไปและระดับการจ้างงานที่สูงไปพร้อมกันได้ ทั้งนี้ การที่จะเข้าใจเรื่องนี้ได้จำเป็นต้องเข้าใจเสียก่อนว่าพลังของเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์และการปฏิวัติการสื่อสารโทรคมนาคมส่งผลต่อการเปลี่ยนรากฐานความได้เปรียบทางเศรษฐกิจเชิงเปรียบเทียบของหลายประเทศในยุโรปไปอย่างไร (Audretsch & Thurik, 2000, p. 20)

แต่เดิม ในบริบทของยุโรปยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความได้เปรียบทางการแข่งขันของประเทศในยุโรปมักเกิดจาก “การประหยัดเชิงขนาด” (scale economy) ที่ช่วยทำให้มีต้นทุนการผลิตที่ต่ำกว่า ทว่าความได้เปรียบนี้เริ่มหมดไปอันเนื่องมาจากเหตุผลสองประการ ประการแรกคือ โลกาภิวัตน์ได้สร้างคู่แข่งจากเศรษฐกิจเกิดใหม่ทั้งจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมไปถึงประเทศยุโรปกลางและยุโรปตะวันออก ซึ่งล้วนมีต้นทุนการผลิตและต้นทุนค่าจ้างแรงงานที่ถูกกว่า (ยังไม่นับจีนและอินเดีย) สาเหตุประการที่สองคือการปฏิวัติการสื่อสารโทรคมนาคม ข้อนี้นำมาสู่การส่งผ่านข้อมูลข่าวสารการค้าข้ามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เคยมีต้นทุนที่สูงกลายเป็นกิจกรรมที่เกือบจะไม่มีต้นทุนอีกต่อไป ถึงตรงนี้ผู้ผลิตจากยุโรปที่มีต้นทุนสูงกว่าเหลือเพียงสามทางเลือก ทางเลือกแรกคือผู้ผลิตต้องหาวิธีลดต้นทุนทั้งค่าจ้างและต้นทุนการผลิตลงให้ถึงระดับที่พอจะยังแข่งขันกับผู้ผลิตจากประเทศที่มีต้นทุนถูกกว่าได้ ประการที่สองผู้ผลิตอาจพิจารณานำเครื่องจักรและเทคโนโลยีมาแทนการใช้แรงงานมนุษย์เพื่อเพิ่มระดับผลิตภาพ (productivity) ให้สูงขึ้น ประการที่สามผู้ผลิตอาจจำเป็นต้องย้ายฐานการผลิตจากพื้นที่ที่มีต้นทุนสูงไปสู่พื้นที่ที่มีต้นทุนต่ำกว่า (Audretsch & Thurik, 2000, p. 21)

ออเดรีทซ์และทुरิคอธิบายว่าบริษัทในยุโรปและอเมริกาที่ประสบความสำเร็จในการปรับตัวมักเลือกวิธีที่สองและสาม กระนั้นทางเลือกทั้งสอง

ก็ได้ทำให้เกิดกระแสการลดขนาดขององค์กร (corporate downsizing) ที่แพร่ลามไปทั่วยุโรปและอเมริกาเหนือ กระแสการลดขนาดองค์กรไม่ได้เกิดขึ้นแค่ในประเทศยุโรปบางประเทศ เช่น ในสวีเดนหรือเยอรมนี หากแต่ได้เกิดขึ้นไปตลอดทั้งประเทศในกลุ่ม OECD ซึ่งส่งผลทำให้ผู้คนต้องตกงานจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทั้งคู่เสนอว่ายุโรปไม่จำเป็นต้องติดอยู่ในกับดักคู่ขั้วความคิดชุดเดิมเพราะในความเป็นจริงยังมีทางเลือกในการแก้ปัญหาภาวะว่างงานอีกประการซึ่งนั่นก็คือ การเปลี่ยนสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่คือ “ระบบเศรษฐกิจฐานความรู้” (knowledge-based economy) ออเดิร์ตซ์และทูริคเสนอว่า ทางเลือกดังกล่าวหมายถึงการเปลี่ยนผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากภาคการผลิตอุตสาหกรรมแบบเก่า (ที่ซึ่งบริษัทในยุโรปและอเมริกาเหนือได้สูญเสียความสามารถการแข่งขันไปแล้ว) ไปสู่ภาคอุตสาหกรรมที่ซึ่งความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบไม่ขัดแย้งกับการดำเนินนโยบายเน้นอัตราการจ้างงานสูงและสร้างงานที่มีค่าแรงที่สูง ซึ่งก็คือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้นั่นเอง ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือการเกิดขึ้นของซิลิคอนวัลเลย์ (Silicon Valley) ในรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (Audretsch & Thurik, 2000, pp. 21-22) ซึ่งเป็นที่ตั้งของเหล่าบริษัทนวัตกรรมที่บุกเบิกโลกเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ เช่น กูเกิล (Google), เฟซบุ๊ก (Facebook) และแอปเปิล (Apple)

ประเด็นสำคัญก็คือ ออเดิร์ตซ์และทูริคเชื่อว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ใหม่ๆ จะถูกลอกเลียนแบบได้ยาก อีกทั้งไม่เป็นการง่ายที่บริษัทยักษ์ใหญ่ข้ามชาติจะถ่ายทอดเทคโนโลยีนี้สู่ประเทศอื่นๆ ที่มีต้นทุนที่ต่ำกว่า ในแง่นี้ประเทศที่เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจสู่ฐานนวัตกรรมความรู้จะสามารถรักษาค่าจ้างที่สูงไว้ได้ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าสิ่งที่จะทำให้ประเทศยุโรปกลับมาได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบอีกครั้งก็คือระบบเศรษฐกิจบนฐานของ “ความคิดสร้างสรรค์” (creativity) และ “นวัตกรรมความรู้ใหม่ๆ” (new ideas) นั่นเอง (Audretsch & Thurik, 2000, p. 23)

อย่างไรก็ดีออเดร็ทซ์และทुरิกก็เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านระบบเศรษฐกิจจากแบบเก่าสู่แบบใหม่ก็มีความท้าทายข้อใหญ่ กล่าวโดยย่อก็คือ ระบบเศรษฐกิจแบบเก่าที่เน้นการผลิตจำนวนมากไม่เอื้อต่อการสร้างนวัตกรรมความคิดใหม่ๆ เนื่องจากความคิดใหม่ในด้านหนึ่งก็ยังไม่มีความแน่นอนอยู่ว่าจะนำไปใช้ได้จริงหรือไม่ ดังนั้นความคิดใหม่ๆ จึงมักถูกปฏิเสธจากเจ้านายหรือผู้ร่วมงาน นอกจากนี้ยังเกี่ยวกับเหตุผลที่ว่า การเปลี่ยนวิธีการผลิตบ่อยๆ ก็จะทำให้สูญเสียการได้เปรียบเชิงขนาด (ผลิตเหมือนเดิมในปริมาณมากๆ) ซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น นี่จึงทำให้ระบบการผลิตแบบเดิมเป็นอุปสรรคต่อการสร้างนวัตกรรมความรู้ใหม่ๆ ที่ต้องการสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์และการลองผิดลองถูกซึ่งเป็นรากฐานของระบบเศรษฐกิจบนฐานความรู้ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้คนที่มีความคิดใหม่ๆ มักเลือกที่จะหันไปสร้างบริษัทเป็นของตัวเอง เพราะเห็นว่าเป็นเพียงทางเดียวที่จะทำให้สามารถนำความคิดใหม่ของตนมาทดลองและต่อยอดทางธุรกิจได้ออเดร็ทซ์และทुरิกเรียกสังคมที่เอื้อต่อการเติบโตของระบบเศรษฐกิจในทิศทางนี้ว่า “สังคมผู้ประกอบการ” (entrepreneurial society) โดยทั้งคู่เชื่อว่าจะเป็นสังคมที่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค่นวัตกรรมความรู้ใหม่ๆ เพราะเป็นสังคมที่คอย “กระตุ้นส่งเสริมให้ผู้คนสร้างสรรค์ความคิดใหม่ๆ และนำความคิดเหล่านั้นมาทำให้เป็นการค้าอย่างกระตือรือร้น” (Audretsch & Thurik, 2000, p. 24)

ทั้งนี้ระบบเศรษฐกิจที่ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบคือความรู้ใหม่ไม่ได้ต้องการแค่โครงสร้างระบบการผลิตแบบใหม่หากแต่ยังรวมถึงต้องการ “ระบบคุณค่าทางเศรษฐกิจชุดใหม่” (economic values) ด้วย กล่าวโดยขยายความคือ คุณลักษณะเฉพาะของระบบเศรษฐกิจบนฐานความรู้คือการที่มีผู้คนจำนวนมากในระบบเศรษฐกิจเริ่มต้นธุรกิจใหม่ของตัวเองโดยมีเป้าหมายเพื่อแสวงหาหนทางสร้างสรรค์ความรู้และนวัตกรรมใหม่ๆ หมายความว่ามีความคิดบางส่วนที่ประสบความสำเร็จในขณะที่ยีกบางส่วนจะล้มเหลว (Audretsch & Thurik, 2000, pp. 24-25)

สภาพการณ์ดังกล่าวแม้จะดูว่าเต็มไปด้วยความปั่นป่วนวุ่นวายและสร้างความสูญเสียทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามก็คือสภาพแวดล้อมหรือกระบวนการที่ซึ่งนวัตกรรมความรู้ใหม่ๆ จะถูกสำรวจและสร้างสรรค์ขึ้น ซึ่งในที่สุดก็จะนำไปสู่การสร้างตำแหน่งงานใหม่ๆ ที่มีการจ่ายค่าจ้างสูงเพื่อทดแทนตำแหน่งงานที่สูญเสียไปจากช่วงที่บริษัทต่างๆ พากันหันไปใช้วิธีลดขนาดบริษัทตัวเอง ดังนั้นระบบเศรษฐกิจบนฐานความรู้ที่แม้ว่าจะดูผันผวนแต่จริงๆ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการ “เคลื่อนไหว” อยู่ตลอดเวลาต่างหาก กล่าวคือในแต่ละปีจะเต็มไปด้วยบริษัทหน้าใหม่ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย แต่ก็จะมีเพียงบริษัทเพียงแค่นับมือเดียวที่จะอยู่รอดต่อไปได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือระบบเศรษฐกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา ออเดรีทซ์และทुरิคเสนอว่าภูมิทัศน์ของภาคอุตสาหกรรมของประเทศสหรัฐอเมริกาใช้เวลาโดยเปรียบเทียบเพียงช่วงสั้นๆ ในการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจยุคก่อนหน้าที่เฉื่อยชาและถูกครอบงำด้วย “บริษัทยักษ์ใหญ่ไดโนเสาร์” (corporate dinosaurs) อย่าง IBM หรือ RCA สู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เต็มไปด้วยพลวัตที่ได้สร้างบริษัทหน้าใหม่ขึ้นมาอย่างมากมาย เช่น Microsoft และ Intel และเป็นบริษัทเหล่านี้เองที่ไม่ได้แค่สร้างตำแหน่งงานใหม่ๆ ขึ้นมาเกือบทั้งหมด หากแต่ยังได้สร้างอุตสาหกรรมแบบใหม่ขึ้นมาด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ในขณะที่เหล่าบริษัทยักษ์เก่าทั้งหลายต่างพากันลดขนาดตัวเองเพื่อรักษาความได้เปรียบในการแข่งขัน บริษัทเกิดใหม่ในอุตสาหกรรมรุ่นใหม่เองที่กลับเป็นผู้สร้างตำแหน่งงานให้กับระบบเศรษฐกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา (Audretsch & Thurik, 2000, p. 25)

ไม่เพียงเท่านั้น งานที่เหล่าบริษัทของผู้ประกอบการไฮเทครุ่นใหม่ได้สร้างขึ้นเป็นงานที่มีค่าแรงสูงอีกด้วย ออเดรีทซ์และทुरิคอ้างอิงหลักฐานว่าในกรณีของการจ้างงานในซิลิคอนวัลเลย์พบว่ามียอดได้เฉลี่ยของลูกค้าจ้างสูงกว่าร้อยละ 50 สิบเมื่อเทียบกับค่าเฉลี่ยของทั้งประเทศ ในขณะเดียวกันซิลิคอนวัลเลย์ก็ได้จ้างงานเพิ่มมากขึ้นถึง 15,000 ตำแหน่ง หรือคิดเป็นร้อยละ 15 เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนตำแหน่งงานในซิลิคอนวัลเลย์ระหว่างปี ค.ศ. 1992

และ 1996 ออเดรีทซ์และทูริคจึงย้ำว่า ในระบบเศรษฐกิจแบบผู้ประกอบการที่ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนฐานนวัตกรรมความรู้ไม่ต้องการเลือกเอาเพียงอย่างเดียวหนึ่งระหว่างการมีค่าจ้างที่สูงกับอัตราการจ้างงานที่สูงอีกต่อไปเพราะสามารถมีได้ทั้งคู่ไปพร้อมกัน (Audretsch & Thurik, 2000, pp. 27-8)

เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบผู้ประกอบการใช้ปัจจัยการผลิตและวิธีการผลิตแบบเก่าลดลงเพราะหันมาพึ่งพานวัตกรรมความรู้เป็นหลัก ออเดรีทซ์และทูริคจึงเห็นว่าในบริบทนี้เองที่ทำให้ไม่มีความแน่นอนใดๆ อีกต่อไปว่าใครจะผลิตสินค้าอะไร ใครจะผลิตอย่างไร และใครควรจะเป็นผู้ผลิต พูดอีกอย่างก็คือระบบเศรษฐกิจแบบผู้ประกอบการได้เพิ่ม “ระดับของความไม่แน่นอน” (degree of uncertainty) ให้สูงขึ้นเป็นอย่างมากนั่นเอง ดังนั้นเพื่อให้ระบบเศรษฐกิจแบบผู้ประกอบการเติบโต ออเดรีทซ์และทูริคจึงเสนอว่ารัฐต้องมุ่งสู่การออกนโยบายที่นำไปสู่การสร้างสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เกื้อหนุนให้เกิดการออกเอยของการสร้างสรรค์นวัตกรรมความคิดรวมทั้งการสร้างการเติบโตของการใช้ความรู้ใหม่ในเชิงพาณิชย์ให้มากที่สุด (commercialization of knowledge) (Audretsch & Thurik, 2000, p. 31) กล่าวอีกอย่างคือรัฐต้องเปลี่ยนแนวการกำหนดนโยบายจากเดิมที่เน้นการจำกัดควบคุมไปสู่การเน้นกระตุ้นหรือส่งเสริมโดยเฉพาะต่อเหล่าผู้ประกอบการรายย่อยหน้าใหม่ (small start-ups) ในอุตสาหกรรมบนฐานความรู้ (Audretsch & Thurik, 2000, p. 32)

ในขณะที่ประเทศสหรัฐอเมริกาหันไปส่งเสริมการสร้างผู้ประกอบการเทคโนโลยีรายย่อย ในยุโรปเองก็ได้เกิดการเปลี่ยนวิธีคิดเรื่องการบริหารบริษัทธุรกิจและการจ้างงานที่นำมาสู่การบอกลาคุณค่าเรื่องงานและชีวิตที่มั่นคงและเดินหน้าเข้าสู่ยุคของการจ้างงานเปราะบางภายใต้ป้ายชื่อว่าจิตวิญญาณใหม่แห่งทุนนิยมดังจะได้อภิปรายในส่วนต่อไป

จิตวิญญาณทุนนิยมใหม่ (การจ้างงานเปราะบางแบบยุคเสรีนิยมใหม่)

โบทส์กีและชิอาเปลโล (Boltanski & Chiapello, 2005) เสนอว่า วิถีคิดของระบบทุนนิยมในประเทศฝรั่งเศสระหว่างช่วง ค.ศ. 1968-1978 กับช่วง 1985-1995 มีความแตกต่างอย่างน่าสนใจยิ่ง (Boltanski & Chiapello, 2005, p. 161) โดยความแตกต่างที่ว่านี้คือความแตกต่างของสิ่งที่ทั้งคู่เรียกว่า “จิตวิญญาณของทุนนิยม” (spirit of capitalism) โบทส์กีและชิอาเปลโล เสนอว่าในช่วงทศวรรษที่ 1990s ภาพตัวแทนแบบใหม่ของบริษัทธุรกิจได้ปรากฏขึ้นคือเป็นบริษัทการค้าที่มีการจัดองค์กรแบบเน้นความ “ยืดหยุ่น” (flexible) มีการบริหารจัดการตามโครงการ (organised by projects) มากขึ้น ลดลำดับชั้นสายบังคับบัญชาลง การทำงานเริ่มมีลักษณะเป็น “เครือข่าย” บทบาทเก่าของบริษัทโดยเฉพาะในยุค 1960s ที่มักชวนให้นึกถึงองค์กรที่มีโครงสร้างสายบังคับบัญชาแนวดิ่ง หรือมีลักษณะแบบ “ความเป็นระบบ ข้าราชการสูง” (excessive bureaucracy) (Boltanski & Chiapello, 2005, pp. 165-166)

กล่าวโดยขยายความคือ ในภาพตัวแทนใหม่นี้บริษัทธุรกิจต้องเป็น องค์กรที่กระชับไม่เทอะทะ (lean companies) ที่ทำงานในเชิงเครือข่ายที่ เชื่อมโยงผู้เกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย ต้องหันไปเน้นการบริหารจัดการในลักษณะ ที่เป็นทีม (team-based) หรือตามรายโครงการ (project-oriented) มากขึ้น และที่สำคัญที่สุดคือต้องหันไปเน้นการตอบสนอง “ความพึงพอใจของลูกค้า” เป็นสำคัญ บริษัทที่กระชับไม่เทอะทะหมายความว่า ต้องเป็นองค์กรที่คล่องแคล่ว (light) และไม่อ้วนอ้าย (fat-free) ทั้งนี้ด้วยการกำจัดโครงสร้างลำดับชั้นของ สายบังคับบัญชาส่วนใหญ่ทิ้งไปให้หมด และที่สำคัญที่สุดคือบริษัทต้องหันไป “จ้างเหมา” (subcontract) งานทุกส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานหลักขององค์กร หลายครั้งบริษัทจะหันไปจ้างเหมา “อดีตลูกจ้างที่ผันตัวออกมาเป็นผู้ประกอบการ” ดังนั้นแล้วบริษัทสมัยใหม่จะมีลักษณะอุปมาคล้ายเป็นแกนกลางที่มีความกระชับ ซึ่งแวดล้อมด้วยโครงข่ายของ ซัพพลายเออร์ ผู้รับจ้างเหมา (subcontractors/

service providers) และลูกจ้างชั่วคราว (temporary personnel) นี่คือนิยามลักษณะของบริษัทสมัยใหม่ที่มีกฏกอธบายว่าเป็นการทำงานในลักษณะเครือข่าย (Boltanski & Chiapello, 2005, p. 181)

ในส่วนของลูกจ้างนั้นก็ต้องมีการบริหารจัดการในแบบใหม่เช่นกัน ในบริษัทสมัยใหม่ลูกจ้างจะถูกจัดเข้ากลุ่มทีมย่อยโดยเน้นให้แต่ละทีมต้องประกอบด้วยลูกจ้างที่มาจากหลากหลายสาขาความรู้ (small multidisciplinary teams) นอกจากนี้ลูกจ้างองค์กรสมัยใหม่ในอุดมคติถูกมองว่าต้องเป็นปัจเจกที่มีความคิดสร้างสรรค์ (creative) และมีความสามารถบริหารจัดการตัวเองได้ (self-organised) จึงเป็นเหล่าผู้ที่ส่งผลกระทบต่อความสามารถในการแข่งขัน (performance) ของบริษัทธุรกิจ กระนั้นคนเหล่านี้ก็ยังคงต้องการการได้รับการสั่งการ (being directed) หน้าที่การสั่งการตรงนี้จะตกเป็นของคนกลุ่มเล็กๆ ผู้ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนหรือคอยสั่งการทีมในบริษัทสมัยใหม่จะเน้นบทบาทการเป็นโค้ช (coach) ผู้ช่วยตกลึกความคิด (catalyst) รวมทั้งทำหน้าที่เชิงผู้ประสานงานด้วย (co-ordinator) ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงเป็นหัวหน้าทีม (team leader) ที่ไม่ใช่หัวหน้าในความหมายแบบเดิม (chief) อีกต่อไป กล่าวอีกอย่างก็คือ แม้โดยธรรมชาติแล้วบริษัทธุรกิจเป็นองค์กรที่ประกอบขึ้นจากคนที่มีความแตกต่างทางคุณวุฒิ อย่างไรก็ตามองค์กรสมัยใหม่จะปฏิบัติต่อบุคลากรต่างๆ ในแง่ที่มีความเท่าเทียมมากขึ้น เป็นเพื่อนร่วมงานกันมากขึ้น และทำงานร่วมกันในลักษณะของความเป็น “ทีม” เดียวกันมากขึ้น หากจะกล่าวโดยสรุปก็คือ นอกจากจะมีการลดทอนหลักการเรื่องสายการบังคับบัญชาแนวดิ่งแล้ว องค์กรสมัยใหม่ยังหันไปเน้นชุดหลักการใหม่ซึ่งประกอบด้วยเรื่องความยืดหยุ่น (flexible) นวัตกรรม (innovative) และการมีความสามารถในการแข่งขันที่สูง (highly competent) (Boltanski & Chiapello, 2005, pp. 181-182)

นอกจากจินตภาพรวมทั้งภาคปฏิบัติการขององค์กรธุรกิจสมัยใหม่จะเปลี่ยนไปแล้ว ความคิดเรื่องชีวิตการทำงานก็เปลี่ยนไปด้วย เมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 1990s ความคิดเรื่องความมั่นคง (security) ของชีวิตและงานไม่ได้

เป็นคุณค่าหลักของสังคมฝรั่งเศสอีกต่อไป (Boltanski & Chiapello, 2005, p. 184) ในปัจจุบันระบบทุนนิยมได้สร้างความเข้าใจใหม่ว่าเส้นทางความก้าวหน้าในชีวิตการทำงานหมายถึงการได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ (projects) อยู่เสมอ ในแง่นี้นิยามของการมีงานที่มั่นคงได้ถูกทำให้กลายเป็นเรื่องของ การที่บุคคลนั้นๆ “มีความพร้อมที่จะถูกจ้างงาน” (employability) อยู่ทุกขณะ ซึ่งส่วนใหญ่หมายถึงประสบการณ์ความสามารถที่แต่ละบุคคลต้องสะสม จากประสบการณ์ทำงาน (ตามโครงการต่างๆ) ที่ตนเคยมีส่วนร่วม (Boltanski & Chiapello, 2005, p. 166)

นอกจากนี้การทำตัวเองให้มีสภาวะพร้อมเสมอที่จะถูกจ้างงานคือ “ทุนส่วนตัว” (personal capital) ที่ปัจเจกแต่ละคนจะต้องบริหารจัดการ สร้างให้เกิดขึ้นตามวิถีของตนเองให้ได้ ดังนั้นหากมองในแง่ของความก้าวหน้า ในอาชีพการงานในยุคของสังคมหลังอุตสาหกรรมมีลักษณะคล้ายการวิ่งไล่กวาดจากการมีส่วนร่วมในโครงการหนึ่งสู่อีกโครงการหนึ่ง ไปเรื่อยๆ ไม่จบสิ้น โดยที่ปัจเจกแต่ละคนจะต้องพึ่งพาทรัพยากรของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ในบริบทนี้ ปัจเจกทั้งหลายจำเป็นต้องคอยสร้างแฟ้มสะสมผลงาน (portfolio) เพื่อแสดงความถนัดและความสามารถของตนเองอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะว่าบริษัท ธุรกิจสมัยใหม่ไม่สามารถรับประกันการจ้างงานยั่งยืนให้กับลูกจ้างอีกต่อไป อย่างไรก็ดีแม้บริษัทห้างร้านสมัยใหม่จะไม่สามารถการันตีการจ้างงานมั่นคง ให้กับลูกจ้างได้ แต่สามารถการันตี ‘ความสามารถในการถูกจ้างได้’ ให้กับลูกจ้างของตนได้ ทั้งนี้ด้วยการเน้นเรื่องความสามารถในการแข่งขันและความยืดหยุ่นของบริษัทซึ่งจะช่วยเปิดโอกาส (enable) ให้ลูกจ้างสามารถรับงานใหม่ได้ ทั้งจากภายในบริษัทที่กำลังจ้างตนหรือจากบริษัทอื่นไปพร้อมกันได้ (Boltanski & Chiapello, 2005, pp. 184-5)

จากที่อภิปรายมานอกจากจะพิสูจน์ข้อเสนอของฟูโกต์เรื่อง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่พยายามจะเปลี่ยนคนงานลูกจ้างให้ กลายเป็นบริษัทผู้รับงานรายย่อยแล้ว ยังทำให้เห็นว่าภาคปฏิบัติการจริงของ

ลัทธิเสรีนิยมใหม่หรือจิตวิญญาณของทุนนิยมยุคใหม่ได้พยายามเปลี่ยนแนวคิดเรื่องบริษัทด้วย กล่าวคือหันไปเน้นการลดขนาดและลดลักษณะความเป็นทางการลง ซึ่งนำไปสู่การจ้างงานที่ลดลงรวมทั้งลดการจ้างงานแบบเป็นทางการลงด้วย หรือกล่าวอีกอย่างก็คือได้เกิดการพยายามเปลี่ยนความสัมพันธ์แบบจ้างงานระหว่างนายจ้างลูกจ้าง ไปสู่ความสัมพันธ์แบบคู่ค้า (partner) หรือเปลี่ยนลูกจ้างที่นายจ้างต้องคอยดูแลรับผิดชอบสวัสดิการต่างๆ ให้กลายเป็นคู่ค้าหรือบริษัทรายย่อยที่มาคอยรับเหมางานจากบริษัทเป็นรายโครงการไป ทั้งนี้ภายใต้ความเชื่อที่ว่าทุกฝ่ายจะได้มีความยืดหยุ่นและมีเสรีภาพเพื่อสร้างนวัตกรรมและความสามารถในการแข่งขันให้สูงขึ้น

อย่างไรก็ดี ในที่นี้เสนอว่าความเชื่อในเรื่องเสรีภาพของปัจเจกในฐานะผู้ประกอบการผู้สร้างนวัตกรรมและความสำเร็จทางธุรกิจไม่ได้เพียงพอขึ้นในยุคทุนนิยมใหม่หากแต่อาจถูกสร้างและพัฒนาขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในกรอบของอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตย ดังจะอภิปรายในส่วนต่อไปซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของบทความวิจัยชิ้นนี้

ประวัติศาสตร์พัฒนาการลัทธิผู้ประกอบการนิยมในอุดมการณ์เสรีนิยม (ประชาธิปไตย)

ในขณะที่ฟูโกต์ได้อภิปรายให้เห็นว่าทฤษฎีทุนมนุษย์ที่นำไปสู่การสร้างลัทธิผู้ประกอบการ (และระบบการจ้างงานเปราะบาง) เกิดขึ้นมาจากลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่วิวัฒน์ขึ้นมาจากเหตุผลการปกครองแบบเสรีนิยมอีกทีหนึ่ง ในส่วนนี้จะขออภิปรายว่าเสรีนิยมในความหมายที่เข้าใจในปัจจุบันคืออุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยที่เชื่อในเรื่องเสรีภาพและอำนาจของปัจเจก อุดมการณ์ชุดนี้เองก็ได้มีส่วนสร้างลัทธิผู้ประกอบการนิยมขึ้นมาด้วยตั้งแต่ต้น ซึ่งในที่นี้จะขอทดลองอภิปรายให้เห็นผ่านงานศึกษาของโกเมซและโคริเน่ ดังนี้

กล่าวโดยย่อที่สุดโกเมซและโคริเน (Gomez & Korine, 2008) เริ่มต้นจากปมปริศนาสำคัญที่ทุกคนมักมองข้ามไปนั่นคือคำถามที่ว่า แนวคิดเสรีนิยมสร้างความเชื่อเรื่อง ‘คนไม่เท่ากัน’ (การบริหารองค์กรสมัยใหม่) ขึ้นมาจากรฐานความเชื่อเรื่อง ‘คนเท่ากัน’ ได้อย่างไร? เพื่อตอบคำถามดังกล่าวโกเมซและโคริเนจึงสืบย้อนกลับไปที่จุดเริ่มต้นของความเชื่อเรื่องเสรีภาพและความเป็นเอกเทศของบุคคลซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของปรัชญาเสรีนิยม ทั้งคู่เสนอว่าความเชื่อดังกล่าวพัฒนาขึ้นมาโดยเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างน้อยสามเหตุการณ์ได้แก่ การปฏิรูปโปรเตสแตนต์ (the Protestant Reformation) ในช่วงศตวรรษที่ 16 วิกฤตการณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในเกาะบริเตนใหญ่ (ศตวรรษที่ 17) และฝรั่งเศส (ศตวรรษที่ 18) และการสถาปนาประเทศสหรัฐอเมริกา (Gomez & Korine, 2008, p. 21)

อย่างไรก็ดีโกเมซและโคริเนชี้ให้เห็นว่า เสรีภาพของปัจเจกเป็นความคิดที่มีความขัดแย้งในตัวเอง (dilemma) เพราะในอีกด้านหนึ่งปรัชญาเสรีนิยมก็พยายามสร้างคำอธิบายว่าปัจเจกจำเป็นต้องถูกปกครองและต้องถูกรีดรอนเสรีภาพบางส่วน ไม่ว่าจะเป็นความคิดในสายของโธมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ที่เสนอว่าสังคมสมัยใหม่จำเป็นต้องมียักษ์ (Leviathan) ซึ่งมีอำนาจเหนือหรือสูงสุดเพื่อใช้ควบคุมปกครองเพื่อป้องกันการเกิดสภาวะที่ปัจเจกเสรีทุกคนเข้าทำสงครามทำร้ายกันเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์สูงสุดของตน (war of every man against every man) หรือในสายความคิดของจอห์น ล็อก (John Locke) ที่เสนอสิ่งที่เรียกว่าสัญญาประชาคมแทนที่ยักษ์เลเวียธาน เพราะเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลพอที่จะยอมจำกัดเสรีภาพของตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม (Gomez & Korine, 2008, pp. 22-23)

ดังนั้นคำถามก็คือแล้วปรัชญาเสรีนิยมสร้างความชอบธรรมให้กับการที่ปัจเจกคนหนึ่งสามารถปกครองใช้อำนาจหรือปัจเจกอื่นๆ ได้อย่างไร? โกเมซและโคริเนเสนอว่าจุดเริ่มต้นอยู่ที่การอธิบายว่ารากฐานของเสรีภาพ

ของปัจเจกในกรอบเสรีนิยมคือการเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยที่คนอื่นไม่สามารถเข้ามายุ่งเกี่ยวหรือใช้ประโยชน์ทรัพย์สินส่วนบุคคลของปัจเจกนั้นได้ ปัจเจกจึงมีสิทธิที่จะทำอะไรกับทรัพย์สินนั้นๆ ของตนก็ได้ (Gomez & Korine, 2008, p. 25) ประเด็นสำคัญคือนักปรัชญาเสรีนิยมโดยเฉพาะล๊อคเชื่อว่า การแสวงหาทรัพย์สินส่วนบุคคลของปัจเจกคนหนึ่งจะไม่กระทบต่อเสรีภาพของปัจเจกอื่น ทั้งนี้ด้วยการให้เหตุผลว่าปัจเจกได้ทรัพย์สินมาจากน้ำพักน้ำแรงของเขาจากการทำงาน/ประกอบธุรกิจดังนั้นทรัพย์สินเหล่านั้นจึงควรตกเป็นของปัจเจกคนนั้น ด้วยตรรกะชุดนี้เองปัจเจกผู้ซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจ (ผู้ประกอบการ) จึงควรมีสติเพิ่มเติมที่ในการลงแรงบริหารจัดการธุรกิจเพื่อเก็บประโยชน์โผลดผลใดก็ตามที่เกิดขึ้นเป็นของตน (Gomez & Korine, 2008, pp. 27-29)

อย่างไรก็ดีโกเมซและโคริเนตั้งคำถามว่า ถ้าหากเสรีภาพในการประกอบธุรกิจของปัจเจกเป็นรากฐานของความคิดเรื่องเสรีภาพในสังคมสมัยใหม่ เช่นนั้นแล้ว “ปัจเจกทุกคนไม่ต้องกลายเป็นผู้ประกอบการไปทั้งหมดเลยหรือ?” นี่นำมาสู่คำถามต่อไปว่าปรัชญาเสรีนิยมสมัยใหม่ให้คำอธิบายอย่างไรในการสร้างความชอบธรรมให้กับการที่ปัจเจกบางคนยอมมอบความเป็นเอกเทศของตนให้กับปัจเจกอื่นผ่านการยอมตกเป็นลูกจ้างที่ถูกบริหารสั่งการโดยปัจเจกอื่น ผู้เป็นนายจ้าง/ผู้ประกอบการ โกเมซและโคริเนเสนอว่าปรัชญาเสรีนิยมให้อำนาจการปกครองปัจเจกอื่นต่อผู้ประกอบการผ่านหลักการสองประการ ประการแรกคือหลักการเรื่องใครทำมากกว่าควรได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากกว่า ประการที่สองคือหลักการเรื่องคนเท่ากันแต่คนมีความสามารถไม่เท่ากัน (Gomez & Korine, 2008, pp. 29-30)

สำหรับหลักการแรกนั้นโกเมซและโคริเนอ้างข้อความของจอห์น ล๊อค ที่กล่าวว่า “[พระเจ้า]ได้มอบ[โลกใบนี้]เพื่อการใช้สอยประโยชน์แต่ผู้ที่มีความอดุสหาหะและมีเหตุผล” ดังนั้นผลพวงใดๆ อันเกิดขึ้นจากการลงมือทำของพวกเขาจึงควรต้องตกเป็นกรรมสิทธิ์ของพวกเขาเหล่านั้นไปด้วย (ดู Locke,

Second Treatise, Ch. V, Section 34) กล่าวอีกอย่างก็คือหากพิจารณาตามข้อเสนอนี้ของล๊อค บุคคลใดทำงานบุคคลนั้นก็จะมีสิทธิสะสมผลประโยชน์จากการทำงานนั้น บุคคลใดที่ทำงานน้อยกว่าก็ควรจะต้องมีสิทธิในการสะสมประโยชน์จากการทำงานได้น้อยกว่า ดังนั้นเพื่อให้สังคมมีความเป็นธรรม (fairness) ปัจเจกซึ่งเป็นผู้ที่ทำงานมากกว่าคนอื่นจึงควรมีสิทธิในการสะสมปัจจัยการผลิตมากกว่าคนอื่น หลักการข้อนี้เองที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง-ลูกจ้างบนฐานของอุดมการณ์เสรีนิยม ซึ่งนำไปสู่การอธิบายว่า “ลูกจ้างเป็นฝ่ายที่ยอมยกความเป็นเอกเทศหรือเสรีภาพส่วนหนึ่งของตนโดยสมัครใจให้กับผู้ประกอบการ” ทั้งนี้ถ้าหากหลักการข้อแรกสร้างความชอบธรรมในการปกครองปัจเจกอื่นให้กับผู้ประกอบการด้วยการเสนอว่าเพราะผู้ประกอบการเป็นผู้ที่ทำงานมากกว่า หลักการข้อที่สองเสนอว่า “ธรรมชาติ” ได้มอบความสามารถที่ไม่เท่ากันให้กับผู้คน (Gomez & Korine, 2008, p. 30) กล่าวอีกอย่างคือปรัชญาเสรีนิยมเชื่อว่าคนเท่ากันแต่ในขณะเดียวกันก็เชื่อว่าคนมีความสามารถไม่เท่ากันไปพร้อมกันด้วย

โกเมซและโคริเนเสนอว่าหากพิจารณาจากงานเขียนของนักคิดในสายเสรีนิยมจากช่วงต้นศตวรรษที่ 19 จะพบว่ามักมีการโยงคุณธรรมสำคัญหลายข้อ (virtues) ว่าเป็นคุณสมบัติของผู้ประกอบการ (the entrepreneur) ยกตัวอย่าง เช่น ฌอง-แบพติสต์ เซย์ (Jean-Baptiste Say) นักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมชาวฝรั่งเศสจากช่วงปลายศตวรรษที่ 18 กล่าวว่างานของผู้ประกอบการจำเป็นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติสามข้อ “คุณค่าศีลธรรม” สำคัญหลายข้อ (moral qualities) ซึ่งเดิมมักไม่ค่อยปรากฏอยู่ด้วยกัน ได้แก่ “ความสามารถในการตัดสินใจคุณค่า (judgment) ความวิริยะอุตสาหะ (perseverance) และความรู้รอบตัวรวมทั้งความรู้ทางธุรกิจ” (Gomez & Korine, 2008, p. 31) (ดู Say, Treatise on Political Economy, Book II, Ch. 7, Para. 29) คาร์โมและคณะเสริมว่า สำหรับเซย์แล้วผู้ประกอบการคือผู้เชี่ยวชาญที่สามารถสร้างความรู้ใหม่ๆ และสามารถนำความรู้ใหม่ๆ เหล่านั้นไปสร้างประโยชน์

ใช้สอยใหม่ๆ ได้ ดังนั้นผู้ประกอบการจึงสามารถโยกย้ายทรัพยากรทางเศรษฐกิจจากภาคการผลิตที่มีผลิตภาพต่ำไปสู่ภาคการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงกว่า และมีรายได้มากกว่า ในแง่นี้ผู้ประกอบการก็คือผู้ที่สามารถสร้างธุรกิจชนิดใหม่ได้นั่นเอง (Carmo et al., 2021, p. 21)

จะเห็นได้ว่ามุมมองของเฮย์ส่งทอดต่อมาถึงนักเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยชื่อดังอย่าง โจเซฟ ชุมปีเตอร์ (Joseph Schumpeter) คาร์โมและคณะอธิบายว่า ชุมปีเตอร์เชื่อว่าผู้ประกอบการจะเป็นศูนย์กลางของทฤษฎีเศรษฐกิจใหม่ของเขาที่เน้นเรื่องความเปลี่ยนแปลงและการสร้างนวัตกรรม ด้วยการปฏิรูปหรือกระทั่งปฏิวัติกระบวนการผลิตแบบเดิมเพื่อค้นหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ ซึ่งชุมปีเตอร์มองว่านี่จะนำมาสู่การปฏิวัติโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากภายใน ทั้งนี้ด้วยการทำลายโครงสร้างแบบเก่าและสร้างโครงสร้างเศรษฐกิจแบบใหม่ขึ้นมาแทน กล่าวอีกนัยก็คือผู้ประกอบการมีบทบาทหลักเป็นผู้ “สร้างสรรค์ด้วยการทำลายล้างสิ่งเก่า” (creative destruction) นั่นเอง (Carmo et al., 2021, p. 21) ดังนั้นโกเมซและโคริเนจึงเสนอว่า ในช่วงแรกเริ่มของยุคทุนนิยม คำว่า “นักอุตสาหกรรม” (industrialist) และ “อุตสาหกรรม” (industry) จึงมักถูกใช้โดยมีความหมายในเชิงสรรเสริญว่าผู้ประกอบการไม่ได้มีคุณลักษณะเหล่านี้ตั้งแต่แรกแต่สร้างขึ้นมาจาก “การทำงานอย่างขยันหมั่นเพียร” (Gomez & Korine, 2008, p. 31)

นอกจากจะสร้างความเชื่อว่าผู้ประกอบการคือคนเท่ากันที่เก่งกว่าคนเท่ากันคนอื่น ๆ แล้วยังเชื่อว่าก้าวหน้าของสังคมขึ้นอยู่กับความก้าวหน้าของผู้ประกอบการด้วย โกเมซและโคริเนเสนอว่าปรัชญาเสรีนิยมเชื่อว่า นอกจากการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนของผู้ประกอบการจะ “ไม่ส่งผลร้าย” ต่อประโยชน์ส่วนรวมแล้วยังกลับช่วย “ส่งเสริมเพิ่มพูน” (advance) ผลประโยชน์ส่วนรวมของสังคมด้วย (ดู Smith, Wealth of Nations, 1776, Book 1, Ch. 2) กล่าวคือการที่ปัจเจกผู้ประกอบการแต่ละคนสะสมอรรถประโยชน์สูงสุดของตนให้เพิ่มพูนขึ้นไปนั้น ในที่สุดแล้ว “ก็จะทำให้อรรถประโยชน์ส่วนรวม

ของสังคมเพิ่มขึ้นสูงสุดตามไปด้วย” กล่าวอีกอย่างก็คือ ความคิดเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมสมัยใหม่เชื่อว่ายิ่งปัจเจกผู้ประกอบการแสวงหาและได้มาซึ่งกำไรมากเท่าใดความมั่งคั่งโดยรวมของสังคมก็จะยิ่งเพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วยเท่านั้น (Gomez & Korine, 2008, pp. 33-34)

เมื่อปรัชญาเสรีนิยมเชื่อว่าผู้ประกอบการเป็นทั้งผู้ที่เก่งกว่าปัจเจกอื่นและยังเป็นผู้ที่สามารถนำพาสังคมสู่ความก้าวหน้าได้ ผู้ประกอบการจึงสมควรเป็นผู้ปกครองของสังคมเสรีนิยมสมัยใหม่ไปด้วย น่าสนใจว่านักเศรษฐศาสตร์หลายคนได้แสดงทัศนะในเชิงชี้ให้เห็นถึงบทบาทความเป็นผู้นำในแง่หนึ่งของผู้ประกอบการ เช่น ชุมปีเตอร์ที่เสนอว่าถึงแม้จะไม่ได้มียศลาบรรดาศักดิ์อะไรเหมือน “ขุนศึกจากยุคกลาง” แต่ผู้ประกอบการก็คืออีกรูปแบบหนึ่งของ “ปัจเจกที่มีภาวะผู้นำ” (ดู Schumpeter, CSD, II, XII, 133.) แวร์เนอร์ ซอมบาร์ท (Werner Sombart) เป็นนักคิดและนักเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยอีกคนที่แสดงความเห็นไปในทางเดียวกับชุมปีเตอร์ว่า ผู้ประกอบการนั้นมีลักษณะคล้ายกับทั้ง “จอมทัพ” (the chief of the army) และ “ประมุขของรัฐ” (the head of state) (Gomez & Korine, 2008, pp. 35-36) (Sombart, Le bourgeois, Book 1) ไม่ใช่แค่นักรบแต่นักเศรษฐศาสตร์อีกหลายคน เช่น เพนโรส (Penrose) รวมทั้ง เคิร์ซเนอร์ (Kirzner) เสนอว่าผู้ประกอบการมีลักษณะคล้ายเป็นศาสดาพยากรณ์ (prophet) ด้วย นั่นคือมีวิสัยทัศน์รู้เห็นล่วงหน้าในสิ่งที่คนอื่นไม่สามารถเห็นได้ ไม่ว่าจะเป็นโอกาสทางธุรกิจ หรือนวัตกรรมทางเทคโนโลยีใหม่ๆ โกเมซและโคริเนตตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า ผู้ประกอบการในกรอบเสรีนิยมได้รับการสรรเสริญมากมายจนกระทั่งทำให้หลายคนเชื่อว่าผู้ประกอบการควรเข้ามาบริหารปกครองรัฐบาลไปด้วยเลยก็น่าจะเป็นการดี (Gomez & Korine, 2008, p. 37) (ดู Penrose (1959); Kirzner (1973))

ถึงตรงนี้จะเห็นได้ว่าหลักการเรื่องความเท่าเทียม-เสรีภาพทางธุรกิจ ในกรอบเสรีนิยมสามารถสร้างความชอบธรรมให้กับ “ความไม่เท่าเทียมที่ยอมรับได้” (acceptable inequality) ซึ่งในที่สุดนำไปสู่การสร้างความเข้าใจว่าผู้ประกอบการเป็น “นาย” (master) ที่สมควรเป็นที่ “ยอมรับได้” และสมควรเป็น “ที่ปรารถนา” ของปัจเจกทั่วไปในสังคมเสรีนิยมสมัยใหม่ (Gomez & Korine, 2008, pp. 32-33) อย่างไรก็ตามก็ดีโกเมซและโคริเนตั้งคำถามว่า ถ้าหากเป็นเช่นนั้นจริงแล้วปรัชญาเสรีนิยมใหม่จะไม่ทำให้ผู้ประกอบการกลายเป็นยักษ์เลวร้ายตามสมัยใหม่ไปหรือไม่? (Gomez & Korine, 2008, p. 38) คำตอบก็คือปรัชญาเสรีนิยมเชื่อว่าปัญหานี้สามารถป้องกันได้ด้วยการทำให้สังคมมีลักษณะที่แตกกระจายไม่รวมศูนย์

โกเมซและโคริเนเสนอว่ากรอบคิดเสรีนิยมจะอธิบายว่าการที่ปัจเจกส่วนหนึ่งไม่สามารถจะเป็นผู้ประกอบการได้นั้น ไม่ใช่เพราะพวกเขายังทำงานหนักไม่พอหรือมีพรสวรรค์ไม่พอ หากแต่เป็นเพราะว่าพวกเขาถูก “กีดกันโอกาส” จากผู้ประกอบการรายใหญ่ที่กำลังพยายามจะครอบครองความมั่งคั่งทั้งหมดต่างหาก นี่จึงนำมาสู่หลักการเรื่องสังคมที่แตกกระจาย (society fragmented) ซึ่งเสนอว่า เพื่อให้มั่นใจว่าปัจเจกบุคคลทุกคนมีเสรีภาพที่จะเป็นผู้ประกอบการได้ สังคมสมัยใหม่จึงต้องมีลักษณะที่แตกกระจายออก กล่าวคือทำให้มีปริมาณปัจเจกที่เป็นอิสระต่อกันจำนวนมากพอจนไม่มีปัจเจกคนใดสามารถเถลิงอำนาจเหนือปัจเจกคนอื่นๆ ที่เหลือได้ และเพื่อสร้างให้เกิดสภาพการณ์ดังกล่าวขึ้นมาได้สังคมต้องมีการแข่งขันระหว่างปัจเจกให้มาก อย่างไรก็ตามก็ดีเพื่อป้องกันไม่ให้การแข่งขันนำไปสู่การที่สังคมมีความแตกกระจายมากเกินไปจนกลายเป็นสภาวะสงครามแบบฮอบส์เซียน สังคมเสรีนิยมจึงต้องการระเบียบการเมืองแบบประชาธิปไตยมากำกับการแข่งขันระหว่างปัจเจกด้วย (Gomez & Korine, 2008, p. 40)

กล่าวโดยย่อที่สุด ระบอบประชาธิปไตยที่ก่อปรขึ้นจากหลักการสำคัญสามประการได้แก่ สิทธิเท่าเทียมเสมอหน้า การแบ่งแยกอำนาจ และการอภิปราย

ผลประโยชน์ที่แตกต่างของกลุ่มปัจเจกผ่านระบบตัวแทน หลักการเหล่านี้ในด้านหนึ่งช่วยให้สังคมมีความแตกกระจายในความหมายที่ว่าไม่มีใครหรือฝ่ายใดที่จะครอบงำหรือขึ้นำสังคมได้เบ็ดเสร็จ ในขณะที่เดียวกันระบอบประชาธิปไตยก็สามารถสร้างความยืดหยุ่นระหว่างปัจเจกทั้งหลายไว้ได้ในระดับหนึ่ง (เช่น ผ่านการสร้างฉันทามติ) ดังนั้นสังคมจึงยังไม่แตกกระจายจนกลายเป็นสภาวะอนาธิปไตยที่ทุกคนกลายเป็นศัตรูของทุกคน (Gomez & Korine, 2008, pp. 52, 53)

แม้รอบคอบคิดเสรีนิยมจะเกลียดชัง “การผูกขาด” (monopoly) เป็นอย่างยิ่งเพราะมันรุกรอนเสรีภาพของปัจเจกโดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการที่หลักการเรื่องเสรีภาพในกรอบเสรีนิยมถูกสร้างขึ้นมาจากฐานความคิดเรื่องเสรีภาพของปัจเจกในฐานะผู้ประกอบการในตลาดรวมทั้งหลักการเรื่องการแข่งขันระหว่างปัจเจก ในแง่นี้โกเมซและโครินจึงเสนอว่าปรัชญาเสรีนิยมดูเหมือนไม่มีความปรารถนาที่จะสร้างสังคมที่มีความสงบสันติ (peaceful society) หากแต่ต้องการที่จะสร้างสังคมที่อุดมไปด้วย “ความขัดแย้งระหว่างผู้ประกอบการทั้งหลาย” ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าในที่สุดแล้วความขัดแย้งเหล่านี้จะกลายเป็นพลังผลักดันให้เหล่าปัจเจกผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองอยู่เสมอด้วยกลัวว่าตนเองจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ให้แก่คู่แข่งทางธุรกิจของตน การแข่งขันในกรอบคิดเสรีนิยมจึงเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของ “ความเป็นธรรม” (fairness) และ “การมีประสิทธิภาพ” (efficiency) ไปพร้อมกันด้วย (Gomez & Korine, 2008, pp. 40, 45)

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดในส่วนนี้ทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตยมีรากฐานความเชื่อที่ไม่ต่างไปจากลัทธิเสรีนิยมใหม่นั้นคือ ความเชื่อว่าปัจเจกจะมีเสรีภาพเต็มที่เมื่อเป็นผู้ประกอบการในตลาดรวมทั้งความเชื่อว่าการแข่งขัน (ไม่ว่าจะเป็นในทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง) เป็นหลักการสำคัญที่จะช่วยต่อต้านการครอบงำผูกขาดทั้งนี้เพื่อช่วยยืนยันความเท่าเทียม/เสมอหน้าและความแตกต่างหลากหลาย (ของผลประโยชน์)

ของปัจเจกต่างๆ ในแง่นี้จึงช่วยอธิบายได้มากกว่าเหตุใดอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยจึงมีวแต่หมกมุ่นกับเรื่องการต่อสู้ระหว่างคนตัวเล็กตัวน้อย (ผู้ประกอบการรายย่อย) กับนายทุนใหญ่และชนชั้นนำทางการเมืองแต่ไม่เคยเห็นว่าการจ้างงานประาะบางเป็นปัญหา ทั้งนี้ก็เพราะปัญหาการจ้างงานประาะบางถูกอำพรางไว้ภายใต้คำว่าผู้ประกอบการนั่นเอง

สรุป

บทความวิจัยนี้ได้พยายามแสดงให้เห็นว่าแม้ระบอบการจ้างงานประาะบางซึ่งถูกผลักดันเป็นหลักโดยลัทธิเสรีนิยมใหม่เป็นปัญหาใหญ่ที่กำลังลุกลามไปทั่วโลกโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา (รวมทั้งประเทศไทย) หากแต่ผู้คนส่วนหนึ่งกลับยอมรับได้กับสภาพการณ์ดังกล่าวทั้งนี้เพราะการจ้างงานประาะบางถูกทำให้กลายเป็นเรื่องปกติผ่านความคิดอย่างน้อยสองชุด ได้แก่ ลัทธิผู้ประกอบการนิยมเสรีนิยมใหม่ และอุดมการณ์การเมืองเสรีนิยมประชาธิปไตย

บทความเริ่มต้นด้วยการสำรวจคำอธิบายของฟูโกต์ที่เสนอว่า ลัทธิเสรีนิยมใหม่คือความพยายามแก้ปัญหาประหลาดที่เกิดขึ้นกับรัฐเสรีนิยมในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั่นก็คือ การเกิดรัฐสวัสดิการที่นำมาสู่ปัญหาการปกครองที่มากเกินไป ในการแก้ปัญหานี้เองลัทธิเสรีนิยมใหม่อเมริกันได้สร้างสิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่าทฤษฎีทุนมนุษย์ที่มีสาระสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนคำอธิบายว่าแรงงานถูกจ้างไม่ได้เป็นผู้ขายกำลังแรงงานเพื่อแลกค่าจ้าง หากแต่เป็นผู้ประกอบการผู้ทำงานเพื่อแสวงหาและสะสมทุน หมายความว่าต้องรับผิดชอบดูแลตัวเองทั้งการเพิ่มทุนตัวเองและดูแลรับผิดชอบสวัสดิการของตัวเองด้วยเหตุนี้เองฟูโกต์จึงเสนอว่าองค์ประธานของยุคเสรีนิยมใหม่ (มนุษย์ในฐานะผู้ประกอบการรายย่อย) จึงถูกปกครองได้ผ่านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่อ้างว่าได้มอบเสรีภาพอย่างเต็มที่ (สังคมเสรี) ให้กับพวกเขานั้นเอง นอกจากนี้การอธิบายของฟูโกต์ยังเผยให้เห็นว่า (แม้เขาอาจจะไม่ได้ตั้งใจเลยก็ตาม) ทฤษฎีทุนมนุษย์

ไม่ได้แค่มุ่งเปลี่ยนนิยามของแรงงานลูกจ้างเป็นผู้ประกอบการรายย่อยอิสระเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยที่ชัดเจนของการพยายามแทนที่ความสัมพันธ์การจ้างงานระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างที่ฝ่ายแรกต้องคอยดูแลรับผิดชอบสวัสดิภาพของฝ่ายหลัง ไปสู่ความสัมพันธ์แบบคู่ค้า (partner) ระหว่างผู้จ้างกับผู้รับจ้าง (ผู้ประกอบการอิสระ) ที่ฝ่ายแรกไม่มีพันธะต้องดูแลรับผิดชอบ อะไรต่อฝ่ายหลังอีกต่อไป ทั้งหมดนี้ทำให้เห็นว่าสิ่งที่ลัทธิเสรีนิยมได้สร้างขึ้นมามีได้มีแค่เพียงลัทธิผู้ประกอบการนิยมหากแต่ยังรวมถึงระบบการจ้างงานแบบเปราะบาง (ในคราวของผู้ประกอบการหรือผู้ร่วมค้าอิสระ/รายย่อย) ด้วย

ในส่วนต่อมาบทความวิจัยได้สำรวจให้เห็นว่าข้อเสนอของฟูโกต์เรื่องสังคมเสรีนิยมใหม่-ผู้ประกอบการได้ปรากฏขึ้นจริงอย่างไร แม้ฟูโกต์จะไม่อยากอธิบายว่าการเกิดของลัทธิเสรีนิยมใหม่เป็นผลมาจากการปรับตัวของระบบทุนนิยม แต่ในที่นี้เสนอว่าการเกิดขึ้นของสังคมเสรีนิยมใหม่-ผู้ประกอบการเป็นผลพวงโดยตรงของการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมในช่วงทศวรรษที่ 1990s ที่บริษัทธุรกิจทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตกกำลังสูญเสียความสามารถในการแข่งขันในระดับโลกเพราะมีต้นทุนการผลิตที่แพงกว่า

ในกรณีของสหรัฐอเมริกาจึงได้เกิดข้อเสนอว่า เพื่อดึงความสามารถทางการแข่งขันกลับมาจำเป็นต้องเปลี่ยนสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่ (เศรษฐกิจบนฐานความรู้) ที่เน้นการสร้างนวัตกรรมโดยเฉพาะนวัตกรรมทางเทคโนโลยี/สารสนเทศ (ซึ่งมีมูลค่าสูงและลอกเลียนเทคโนโลยีได้ยาก) และเพื่อจะสร้างสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่สร้างนวัตกรรมได้ ระบบเศรษฐกิจจำเป็นต้องเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินธุรกิจจากบริษัทองค์กรขนาดใหญ่ไปสู่ผู้ประกอบการขนาดเล็กที่มีความกล้าเสี่ยง/ทดลองสร้างนวัตกรรมมากกว่า รวมทั้งเปลี่ยนวิธีคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจที่เน้นเสถียรภาพไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีพลวัตสูง (มีความเสี่ยงสูงขึ้น) ทั้งหมดนี้นำมาสู่การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคสังคมผู้ประกอบการสมัยใหม่ ในกรณีของประเทศฝรั่งเศสก็พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่ององค์กรธุรกิจ การทำงาน และความคิดเรื่องชีวิตและงาน กล่าวคือมีข้อเสนอ

ว่าองค์กรธุรกิจสมัยใหม่ต้องเป็นองค์กรแนวระนาบที่ยืดหยุ่น ทั้งนี้ด้วยการตัดสินใจที่ไม่จำเป็นออกโดยเปลี่ยนไปใช้วิธีการจ้างเหมาแทน นำมาสู่การเปลี่ยนวิธีคิดในส่วนของลูกจ้างเรื่องการมีงานมั่นคงไปสู่การเป็นผู้ที่มีความสามารถพร้อมที่จะถูกจ้างได้เสมอ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคทุนนิยมผู้ประกอบการเสรีนิยมใหม่ได้สร้างให้เกิดทั้งความคิดที่เชิดชูบูชาผู้ประกอบการไปพร้อมกับกำกับการบอกเล่าวิธีคิดเรื่องงานมั่นคงสู่การจ้างงานเปราะบางที่เหล่าลูกจ้างกำลังถูกทำให้กลายสภาพเป็นบริษัท/ผู้รับเหมารายย่อยอิสระที่ต้องหันมาแข่งขันกันเอง

แม้สภาพการณ์ดังกล่าวมักจะถูกอธิบายจากทฤษฎีการส่วนใหญ่ว่าเป็นผลจากลัทธิเสรีนิยมใหม่ แต่ในที่นี้เสนอว่าอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยก็มีส่วนสำคัญร่วมอยู่ด้วย ในส่วนท้ายของบทความวิจัยนี้ได้อภิปรายให้เห็นว่าปรัชญาการเมืองเสรีนิยมประชาธิปไตยที่มักเชื่อกันว่าเป็นอุดมการณ์ของฝ่ายก้าวหน้า แต่ในที่สุดแล้วกลับมีฐานคิดแบบเดียวกับลัทธิเสรีนิยมใหม่นั้นคือมองเสรีภาพของปัจเจกในแง่ที่เป็นผู้ประกอบการ ดังนั้นแม้เสรีนิยมจะต่อต้านการครอบงำตลาดหรือการกีดกันรวบอำนาจ แต่ก็เกินไปเพราะต้องการให้มีปัจเจกผู้ประกอบการเข้ามาแข่งขันในตลาดให้มาก เพราะเสรีนิยมเชื่อว่าเป็นทางเดียวที่ปัจเจกจะแสดงออกซึ่งเสรีภาพของตนได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นศัตรูของนักเสรีนิยมประชาธิปไตยจึงมักเป็นชนชั้นนำและนายทุนใหญ่แต่ไม่ใช่ระบบการจ้างงานเปราะบางที่ถูกอำพรางไว้ภายใต้คำว่าผู้ประกอบการ และนี่ก็คือข้อทดลองเสนอหลักของบทความวิจัยชิ้นนี้นั่นเอง

บทความวิจัยนี้ขอทิ้งท้ายด้วยการเปิดประเด็นคำถามต่อไปว่าแล้วเราควรจะแก้ไขปัญหานี้อย่างไร? ที่ผ่านมามีข้อเสนอว่าควรสนับสนุนให้ผู้ที่อยู่ในระบบการจ้างงานเปราะบางมีอำนาจต่อรองมากขึ้น อย่างไรก็ตามในที่นี้เสนอว่าการยอมให้ผู้คนที่อยู่ในระบบนี้ร่วมตัวต่อรองได้เท่ากับเป็นการยอมรับความเป็นปกติของระบบการจ้างงานเปราะบาง ดังนั้นจึงเสนอว่าปัญหานี้ต้องแก้ไขที่ต้นเหตุ นั่นคือการกลับไปสร้างงานที่มีการจ้างงานมาตรฐานให้

มากขึ้น เพราะการจ้างงานมาตรฐานจะมาพร้อมกับกลไกคุ้มครองสวัสดิภาพแรงงานโดยอัตโนมัติ แต่นี่ก็ไม่ใช่เพียงเรื่องของการต่อสู้เพื่อให้สังคมการเมืองเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นหากแต่ต้องการกำลังการผลิตที่สูงด้วย กล่าวโดยรวมก็คือบทความวิจัยนี้เสนอว่าการจะแก้ปัญหการจ้างงานเปราะบางนอกจากจะต้องศึกษาจากมุมมองแบบเสรีนิยมแล้ว (การวิเคราะห์อำนาจและภาวะการเป็นผู้กระทำการของปัจเจก) ยังจำเป็นต้องศึกษาจากมุมมองวิธีการผลิตแบบมาร์กซิสต์ที่อธิบายสภาพปัญหาดังกล่าวในแง่ที่เป็นพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนล่าง (กำลังการผลิต และระบอบการจ้างงาน) และโครงสร้างส่วนบนของสังคมไทย (สังคม การเมือง วัฒนธรรม/อุดมการณ์) ด้วย ดังจะทดลองนำเสนอในโอกาสต่อไป

เชิงอรรถ

¹ เรียบเรียงจากงานวิจัยเรื่อง “สังคมผู้ประกอบการ, การทำให้การจ้างงานแบบไร้ความมั่นคงกลายเป็นเรื่องปกติ และบทเรียนจากตัวแบบนอร์ดิก: บทสำรวจเบื้องต้น” โดยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปี พ.ศ. 2566; ในที่นี้จะเน้นการอภิปรายเฉพาะไปที่เรื่องการสร้างความเป็นปกติให้กับระบบการจ้างงานเปราะบางโดยลัทธิผู้ประกอบการนิยมและอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตย ทั้งนี้บทความวิจัยนี้ยังได้เพิ่มการอภิปรายในส่วนของฟูโกต์เพื่อเพิ่มความสมบูรณ์ให้กับเนื้อหาด้วย โดยได้รับข้อเสนอแนะมีประโยชน์ยิ่งจาก อ.ดร.ปรีดีโดม พิพัฒน์ชูเกียรติ; อนึ่งบทความวิจัยนี้ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิอ่านประเมินทั้งสามท่านสำหรับข้อชี้แนะหรือโต้แย้งอันมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการแก้ไขบทความวิจัยนี้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น

- ² ฮาร์วีย์เคยให้สัมภาษณ์ไว้ในวารสารฝ่ายซ้ายฉบับหนึ่งว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคการผลิตแบบอุตสาหกรรมมีการจัดตั้งในลักษณะขององค์กรรวมศูนย์ เช่น ขบวนการสหภาพแรงงาน แต่เมื่อระบบการผลิตเริ่มเปลี่ยนสู่ยุคเสรีนิยมใหม่ที่เน้นการสะสมทุนอย่างยืดหยุ่น (flexible accumulation) ขบวนการฝ่ายซ้ายในช่วงนี้ก็ปรับลักษณะไปในทางเดียวกัน กล่าวคือหันไปเน้นเรื่องการเชื่อมเครือข่ายขององค์กรแนวระนาบและเน้นการกระจายอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งนี้อาจยังเป็นตัวช่วยเร่งชัยชนะของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่, ดู Risager (2016)
- ³ ทั้งนี้เพื่อตอบโต้นโยบาย New Deal ของประธานาธิบดีรูสเวลต์ในช่วงต้นทศวรรษที่ 30; ต่อมาผู้ที่จะมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวแทนความคิดนี้ของสำนักชิคาโกคือ ฟรีดริช ฮาเย็ค (Friedrich Hayek) และมิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman)

บรรณานุกรม

- Audretsch, D. B., & Thurik, A. R. (2000). Capitalism and democracy in the 21st Century: from the managed to the entrepreneurial economy *. *Journal of Evolutionary Economics*, 10(1-2), 17-34. doi:10.1007/s001910050003
- Avle, S., Hui, J., Lindtner, S., & Dillahun, T. (2019). Additional Labors of the Entrepreneurial Self. *Proc. ACM Hum.-Comput. Interact*, 3, 218:211-224. doi:https://doi.org/10.1145/3359320
- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). The New Spirit of Capitalism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 18(3/4), 161-188. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20059681>
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: the powers of mourning and violence*. London: Verso.

- Carmo, L. J. O., Assis, L. B. d., Júnior, A. B. G., & Teixeira, M. B. M. (2021). Entrepreneurship as a Neoliberal Ideology. *Cad. EBAPE.BR*, 19(1), 18-31. doi:<http://dx.doi.org/10.1590/1679-395120200043x>
- Costa, A. d. S. M. d., & Silva Saraiva, L. A. (2012). Hegemonic discourses on entrepreneurship as an ideological mechanism for the reproduction of capital. *Organization*, 19(5), 587-614. doi:10.1177/1350508412448696
- Eversole, R. (2003). My Business Pays Me: Labourers and Entrepreneurs among the Self-Employed Poor in Latin America. *Bulletin of Latin American Research*, 22(1), 102-116. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/27733555>
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979* (G. Burchell, Trans. M. Senellart Ed.): Palgrave MacMillan.
- Gomez, P.-Y., & Korine, H. (2008). Entrepreneurs and democracy: A political theory of corporate governance. New York: Cambridge University Press.
- Han, C. (2018). Precarity, Precariousness, and Vulnerability. *Annual Review of Anthropology*, 47(Volume 47, 2018), 331-343. doi:<https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102116-041644>
- Hart, K. (1973). Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*, 11(1), 61-89. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/159873>
- Hewison, K., & Kalleberg, A. L. (2012). Precarious Work and Flexibilization in South and Southeast Asia. *American Behavioral Scientist*, 57(4), 395-402. doi:<https://doi.org/10.1177/0002764211419888>

1177/0002764212466235

- ILO. (2016). *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects – Overview*. Retrieved from Geneva:
- ILO. (2018). *Resolution concerning statistics on work relationships*. Paper presented at the 20th International Conference of Labour Statisticians, Geneva.
- Kasian, T. (2016). The Irony of Democratization and the Decline of Royal Hegemony in Thailand. *Southeast Asian Studies*, 5(2), 219-237.
- Kasmir, S. (2023). Precarity. In F. Stein (Ed.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Online.
- Keyes, C. F. (2014). *Finding Their Voice: Northeastern Villagers and the Thai State*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Kirzner, I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lorusso, S. (2019). *Entreprenariat: Everyone is an entrepreneur. Nobody is safe*. Eindhoven: Onomatopée.
- Penrose, E. (1959). *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Basil Blackwell.
- Pilotta, J. J. (2016). The Entrepreneur as Hero? In V. Berdayes & J. W. Murphy (Eds.), *Neoliberalism, Economic Radicalism, and the Normalization of Violence* (pp. 37-52). Cham: Springer International Publishing.
- Risager, B. S. (2016). Neoliberalism Is a Political Project: An Interview with David Harvey. Retrieved from <https://jacobin.com/>

2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance

Rogers, A., Castree, N., & Kitchin, R. (Eds.). (2013) A Dictionary of Human Geography. Oxford University Press.

การ์ณยภาส ภู่งงุยทุธ. (2567). *ความหวังรายนาที: วัจนความไม่แน่นอนของแรงงานเปราะบางภายใต้ระบบเศรษฐกิจแพลตฟอร์ม*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย “ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส)” ศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี เรื่อง ฝ่าภาวะความไม่แน่นอน: การดำรงอยู่ในห้วงเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย สนับสนุนโดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.

ชัยพงษ์ สำเนียง. (2563). *ชาวบ้านผู้ตื่นตัว ชวนาการเมือง และผู้ประกอบการทางการเมือง*. บทความนำเสนอที่ การประชุมวิชาการระดับชาติ เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 14 “Humanities: เทคโนโลยี สุขภาพ และชีวิต” ในวันที่ 8-9 กันยายน 2563 ณ อาคาร 4 คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2564). *จูติธ บัดเลอร้ กับแนวคิดสภาวะอันตราย*. Retrieved from <https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/291>

อภิชาติ สถิตนิรามัย, ยุกติ มุกดาวิจิตร, & นิติ ภาวครพันธุ์. (2556). *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*. แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.), สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมนตาอ้าปาก จาก “ชวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพฯ: มติชน.